

TÓTH ISTVÁN GYÖRGY

A Propaganda megalapítása és Magyarország (1622)

Bethlen Gábor erdélyi fejedelem 1622. január 6-án erősítette meg az előző esztendő utolsó napján II. Ferdinánd magyar királlyal kötött nikolsburgi békeszerződést. A következő két évtizedre kialakultak a Habsburg-országgrész, a török hódoltság és az erdélyi fejedelemség közti erőviszonyok, viszonylagos békesség köszöntött az országra – ez azután a magyarországi katolikus missziók működése számára is igen kedvező volt.¹

Ugyanaznap azonban a távoli Rómában egy másik esemény is történt, amely – bár a magyar történetírás eddig kevés figyelemre méltatta – a következő évtizedekben nem kevésbé meghatározta Magyarország egyház- és művelődéstörténetét: XV. Gergely pápa ezen a szimbolikus jelentőségű napon megalapította a katolikus missziókat világszerte összefogó szentszéki hivatalt, a bíborosok *Hitterjesztés Szent Kongregációja* nevű testületét, népszerű nevén a Propagandát.²

Az új Kongregáció és hazánk korai kapcsolatainak kutatását eddig nagyon megnehezítette, hogy a Hitterjesztés Szent Kongregációja Magyarországra vo-

1 A tanulmány az OTKA T 23409. sz. pályázata támogatásával készült. Itt szeretném megköszönni Baán István, E. Kovács Péter, Hiller István, Borsodi Csaba, Fodor Pál és Fazekas István baráti tanácsait, amelyek igen sokat segítettek a munkámban. Tanulmányom forrásbázisát az MTA Történettudományi Intézete kiadásában megjelenés előtt álló, a Hitterjesztés Szent Kongregációja és Magyarország kapcsolatát bemutató okmánytár jelenti: *Litterae missionariorum de Hungaria*. Ed. István György Tóth. Roma–Bp. 2001. (s. a.) Előző kötete: *Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania 1627–1707*. (= *Relationes*) Ed. István György Tóth. Roma–Bp. 1994.

2 *Josef Metzler: Foundation of the Congregation de Propaganda Fide by Gregor XV*. In: *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria Rerum. 1622–1972*. (= *Memoria rerum*) Ed. Josef Metzler. Rom–Freiburg–Wien, 1972., I/1. 79–111.; *Fraknói Vilmos: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-Székkal*. III. Bp. 1903. 335–339. (Fraknói alapvető műve szinte csak megemlíti a Propaganda megalapítását, míg más, sokkal kisebb jelentőségű diplomáciai ügyeket nagy részletességgel tárgyal.) *Giovanni Pizzorusso: Agli antipodi di Babele: Propaganda Fide tra immagine cosmopolita e orizzonti romani (XVII–XIX secolo)*. In: *Roma, la città del papa. Vita civile e religiosa dal giubileo di Bonifacio VIII al giubileo di papa Wojtyła*. Ed. Luigi Fiorani–Adriano Prosperi. Torino, 2000. (*Storia d'Italia. Annali* 16.) 479–518.; *Adriano Prosperi: Il missionario*. In: *L'uomo barocco*. Ed. Rosario Villari. Roma–Bari, 1991. 179–180.

natkozó dokumentumainak az első, a közvetlenül a megalapítást követő években keletkezett iratokat rejtő, vaskos kötete a Kongregáció hivatalnokainak figyelmetlensége miatt még a 17. században nyomtalanul eltűnt, senki sem tudott róla.³ A kötetet végül csak úgy sikerült megtalálni, hogy a Propaganda levéltárának valamennyi „vegyes” kötetét Kongótól Japánig darabonként átlapoztam – ez a „tétéles vizsgálat” azonban számos további kellemes meglepetést is tartogatott.

Az új Kongregáció nem a semmiből keletkezett, hanem nagyon hosszas vajúdás után született meg. Az 1622-ben alapított Propaganda tudatosan vállalta, hogy a korábbi hasonló, rövid életű intézmények örököse – körleveleiben hivatkozott ezekre a korábbi kongregációkra, és felkutatattatta az elődintézmények fellelhető iratait.⁴

Koldulórendi: ferences és domonkos missziók működtek már a 13. századtól is, különösen nagy sikereket érve el a mongol birodalomban és a mongol uralom alatt álló Kínában – misszionáriusnak tekinthetjük a 13. századi magyar domonkos felfedezőt, Julianus barátot is.⁵ A 16. század derekától kezdve azonban a reformáció sikerei, amelyek a keresztény Európa nagy részében megrendítették a katolikus egyház pozícióit, különös jelentőséget adtak a missziós munkának. A 16. század egy másik nagy kihívást is hozott Róma számára: a reformáció elterjedésével egy időben a nagy földrajzi felfedezések nyomán a katolikus hittérítés elé is egy új világ tárult, a kereszténységet sosem látott pogányok millióival. Mivel pedig a görögkeleti egyház uniójára tett 15. századi kísérletek kudarcot vallottak, az ortodox „szakadárok” térítése továbbra is napirenden volt, és ebben Róma a 16. század végén a bresti unióval Közép-Európában hatalmas sikert könyvelhetett el.⁶

3 Archivio Storico della Sacra Congregazione de Propaganda Fide, Roma (= APF), SC Dalmazia Miscellanea Vol. 3. Ez a kötet a Kongregáció levéltárosának figyelmetlensége miatt még a 17. század folyamán elkeveredett. A levéltári kötet a Kongregáció megalapítása, az 1622 utáni évekből tartalmaz Magyarországra és Boszniára vonatkozó leveleket, belső, kézzel írt címlapja is erre utal: „Ungheria, Bosnia. Tomus I.” Ezt a Kongregációban szokásos módon bőrbe kötötték, és ekkor, az íráskép alapján még a 17. század derekán, nyilvánvaló tévedésből, ez került a gerincére: *Relationi del 1643*, majd ezután még egyszer, nemcsak időben, de térben is rosszul sorolták be, a dalmáciai vegyes iratok közé helyezték el – a levéltárost nyilván a boszniai levelek tévesztették meg.

4 APF *Lettere* Vol. 2. Fol. 5.; *Josef Metzler*: *Wegbereiter und Vorläufer der Kongregation. Vorschläge und erste Gründungsversuche einer römischen Missionszentrale*. In: *Memoria rerum* I/1. i. m. 97. A Hitterjesztés Szent Kongregációja ülései jegyzőkönyveinek sorozata, az *Acta*, éppen azért kezdődik a harmadik kötettel (az 1–2. kötetbe később másolatokat kötöttek), mert az első kettőbe az előd-intézmények majdan megtalálandó jegyzőkönyveit akarták elhelyezni. *Karl Pieper*: *Die Propaganda. Ihre Entstehung und religiöse Bedeutung*. Aachen, 1922. 1–30.

5 *Adriano Prospero*: *L'Europa cristiana e il mondo: alle origini dell'idea di missione. Dimensioni e problemi della ricerca storica* 1992. 189–220.

6 *W. R. Ward*: *Christianity under the Ancien Régime*. Cambridge, 1999. 53–70.; *Storia della Chiesa*. Ed. Hubert Jedin. VI. *Riforma e Controriforma*. Milano, 1993. 599–609., 689–716., 745–760.; *Histoire du christianisme*. 8. *Le temps des confessions*. Ed. Marc Venard. Paris, 1992. 561–593.; *La Chiesa nell'età dell'assolutismo confessionale. Dal concilio di Trento alla pace di Westfalia*. Ed. Luigi Mezzadri. Roma, 1986. 135–160.; *Storia dell'Italia religiosa*. II. *L'età moderna*. Ed. Gabriele De Rosa–Tullio Gregory. Bari, 1994. 36–40.

Misszionáriusok és inkvizítorok a 16. században

Mindez már a trentói zsinat idején aktuálissá tette volna, hogy az egyház római misszióközpontot alapítson. A még III. Pál (1534–1549) által 1542-ben alapított római inkvizíciót újjászervező és megerősítő, a „kemény kéz politikáját” alkalmazó IV. Pál pápa (1555–1559) azonban nem foglalkozott a missziós hittérítés kérdéseivel. Az egyházra zúduló problémák közepette a trentói zsinatot lezáró IV. Piusz pápa (1559–1565) sem tartotta igazán fontosnak a missziók kérdését.⁷

A trentói zsinat utáni első igazi reformpápa, a később szentté avatott V. Piusz (1566–1572) azonban – aki IV. Pál pártfogoltjaként és domonkos szerzetesként korábban a római inkvizíció főbiztosa volt – a szívügyének tekintette egy római missziós hivatal létesítését. Ez a törekvése azonban megbukott a spanyol király, II. Fülöp makacs ellenállásán. A spanyol és a portugál királyok (1580 és 1640 között a két korona és a két gyarmatbirodalom ráadásul egy kézben egyesült) a 15. században elnyert jogaik alapján főkegyúri jogot (*regio patronato*) gyakoroltak az általuk meghódított területeken.⁸ Ahogy a spanyol inkvizíció a király, és nem a pápa alárendeltségében működött,⁹ gyakran világi érdekekért, ugyanúgy a gyarmatokon térítő misszionáriusok felett is a spanyol hatóságok gyakoroltak felügyeletet, sokszor saját céljaikra hasznosítva e missziókat. Ezért azután a spanyol hatalom tetőpontján, a 16. század második felében, a pápaság nem alapíthatott egy, a világ összes misszióit felügyelő szervet, egy általános hatáskörű kongregációt, mert ezt a spanyol király megakadályozta.

V. Piusz azonban 1568-ban mégis életre hívott két hittérítéssel foglalkozó, kardinálisokból álló – bár csak korlátozott területi illetékességű – bizottságot, azaz kongregációt. Ezek egyike a *Congregatio Germanica* nevet viselte (bár a ki-

7 Réforme et Contre-Réforme. Ed. Hermann Tüchle–C. A. Bouman–Jacques Le Brun. Paris, 1968. (Nouvelle histoire de l'Église. 3.) 162–186.; *J. N. D. Kelly*: Oxford dictionary of Popes. Oxford, 1986. 261–262.; *Elisabeth G. Gleason*: Who was the first Counter-Reformation pope? *The Catholic Historical Review* 1995. 173–184.

8 *Ludwig von Pastor*: Geschichte der Päpste im Zeitalter der katholischen Reformation und Restauration. VIII. Freiburg–Rom, 1958. 536–538.; *J. Metzler*: Wegbereiter i. m. 38–78.; *Ignacio Ting Pong Lee*: La actitud de la Sagrada Congregación frente al Regio Patronato. In: *Memoria rerum I/1*. 353–438.; *Rafael Moya*: Hacia una participación fructuosa de los religiosos en las misiones de Propaganda. In: *Memoria rerum I/1*. 439–464.; *Matteo Sanfilippo–Giovanni Pizzorusso*: L'attenzione romana alla Chiesa coloniale americana. In: *Felipe II (1527–1598). Europa y la Monarquía Católica*. Ed. J. Martínez Milán. Madrid, 1998. 321–340.; *Jean Beckmann*: La Congrégation de la Propagation de la Foi face à la politique internationale. *Nouvelle revue de science missionnaire* 1963. 241–271.; *Luca Codigliola–Giovanni Pizzorusso*: Les lieux, les méthodes et les sources de l'expansion missionnaire du Moyen Age au XVIIe siècle: Rome sur la voie de la centralisation. In: *Transfer culturels et métissages. Amérique/Europe XVIe–XXe siècle*. Ed. L. Turgein–D. Delâge–R. Ouellet. Québec, 1996. 489–512.

9 *Edward Peters*: Inquisition. New York–London, 1988. 105–121.; *Adriano Prosperi*: La mort de l'hérétique: normes juridiques et pratique concrète au temps de l'inquisition romaine. In: *L'Inquisizione romana in Italia nell'età moderna*. Archivi, problemi di metodo e nuove ricerche. Roma, 1991. 159–174.

forratlan helyzetre jellemző módon több más névvel is illették, és nem csak német ügyekkel foglalkozott). Ez a kongregáció a 16. századi németországi katolikus megújulás legnagyobb alakjának, Otto Truchsess von Waldburg bíborosnak a vezetésével a katolikus egyház számára a legtöbb gondot okozó területtel, a lutheri reformáció nyomán már-már elveszett Német-római Birodalommal, és a katolikus hit ottani terjesztésével törődött. A kongregáció azonban alig pár hónap után elenyészett, főként azért, mert – hasonlóan II. Fülöp és a pápaság konfliktusához – a császár (és egyben magyar király), II. Rudolf is féltékenyen figyelte Róma beavatkozását a birodalma ügyeibe.

Az ugyancsak 1568-ban alapított másik, a hitterjesztéssel foglalkozó bíboros-kongregáció az Indiákon, azaz a spanyol gyarmatokon folytatott hittérítést kellett volna, hogy irányítsa, de II. Fülöp határozott ellenállása nyomán rövid idő múlva ez a kongregáció is megszűnt. Sikeresebb volt V. Piusz a hittérítés két másik ágában: Itáliában egyre nagyobb befolyást nyert az inkvizíció, és – ami Magyarország szempontjából is létkérdés volt – a törökök ellen keresztes hadjáratot hirdető pápának oroszlánrésze volt a lepantói tengeri győzelmet kivívó *Szent Liga* összekovácsolásában.

V. Piusz utóda, XIII. Gergely (1572–1585), a legfontosabb reformpápa, szinte rögtön a megkoronázása után hozzálátott, hogy egy missziós kongregációt hozzon létre, de II. Fülöp király vétója ezt újból megakadályozta. A magyarországi katolicizmus történetében is fontos szerepet játszó 16. századi jezsuita diplomata, Antonio Possevino a jezsuitákat erősen pártoló XIII. Gergely pápa számára nagyszabású tervet terjesztett elő. Azt javasolta, hogy a megtérítendő területekről hívjanak papnövendékeket Rómába, majd tanulmányaik után küldjék vissza őket a szülőföldjükre, továbbá azt is kérte, hogy állítsanak fel egy, a missziók ügyét irányító titkárságot, amely összefogná a pápai nunciások munkáját. Possevino azt ugyan hiába szorgalmazta, hogy a pápa létesítsen egy egyetemes hatáskörű római misszióközpontot, de a római nemzeti kollégiumok megalapításával a javaslataiból sok minden mégis megvalósult.¹⁰

10 J. P. Donnelly: Antonio Possevino's plan for world evangelisation. *Catholic Historical Review* 1988. 182–186.; *Uő*: Antonio Possevino S. J. as papal mediator between Emperor Rudolf II and King Stephan Báthory. *Catholic Historical Review* 2000. 30–34. *Vö. Paolo Prodi*: Il sovrano pontefice. Un corpo e due anime: la monarchia papale nella prima età moderna. Bologna, 1982. passim.; *Antonio Menniti Ipolito*: Il tramonto della Curia nepotista. Papa, nipoti e burocrazia curiale tra XVI e XVII secolo. Roma, 1999. 32–58.; *Uő*: Note sulla Segreteria di Stato come ministero particolare del Pontefice Romano. In: *La Corte di Roma tra Cinque e Seicento, „Teatro” della politica europea*. Ed. Gianvittorio Signorotto–Maria Antonietta Visceglia. Roma, 1998. 167–187.; *Robert Bireley*: The refashioning of catholicism, 1540–1700. Washington, 1999. 45–69.; *Josef Metzler*: Päpstlicher Primat als pastorale Verantwortung und missionarischer Auftrag in frühen Dokumenten der Propaganda-Kongregation. In: *Konzil und Papst. Historische Beiträge zur Frage der höchsten Gewalt in der Kirche. Festgabe für Hermann Tüchle*. Hrsg. Georg Schweizer. Wien–München–Paderborn, 1975. 373–386.; *Renata Ago*: Sovrano pontefice e società di corte. Competizioni cerimoniali e politica nella seconda metà del XVII secolo. In: *Cérémonial et rituel à Rome (XVIe–XIXe siècle)*. Ed. Maria Antonietta Visceglia–Catherine Brice. Rome, 1997. 223–238.; *Uő*: Carriere e clientele nella Roma barocca. Roma, 1990. 132–133.

XIII. Gergely ismét életre hívta az említett, időközben megszünt Congregatio Germanica nevű testületet, az V. Piusz alatti hasonló néven már létezett bizottság folytatásaként. Az új testület nem csak a szorosabb értelemben vett német területekkel foglalkozott, így pl. a tagjai között találjuk a lengyel katolikus megújulás Oláh Miklóshoz mérhető hatású főpapját, Stanislaw Hosius (1504–1579) bíborost, erlandi püspököt is.

Kérésézetű elődjével ellentétben, ez az új Congregatio Germanica igen fontos reformmunkát végzett, amelynek hatóköre Magyarországra is kiterjedt. E kongregáció hatása is érvényesült ugyanis, amikor XIII. Gergely újjászervezte és 1580-ban a magyar kollégiummal egyesítette a római német kollégiumot, ez a római *Collegium Germanicum Hungaricum* a magyarországi katolikus megújulás számos kiemelkedő képviselőjét nevelte a következő századokban.¹¹ A Kongregáció közreműködött továbbá a németországi pápai kollégiumok megalapításában, amelyek magyar diákokat is szép számmal vonzottak Bécsbe, Grazba, Braunschweigbe, Fuldába és Dillingenbe. A Kongregáció javaslatai nyomán megnyitott két új németországi nunciatúra, a kölni és a grazi közül ez utóbbi közvetlenül Magyarország határán működött, és – mint ez a jelentéseiből kiténik – nagy figyelmet fordított a szomszédos Horvátország és Szlavónia ügyeire is.¹²

XIII. Gergely egy másik, a hittérítés problémáival foglalkozó bíboros-testületet is felállított, az Italo-Greci, azaz az Itáliában élő görög rítusúak kongregációját.¹³ A bizánci rítust követők jó része azonban a nevük ellenére valójában nem görög volt, hanem a törökök elől a Balkánról az Adria túlsópartjára, Dél-Itáliába menekült albán. A bizottság élére a pápa Giulio Antonio Santori kardinálist – IV. Pál pápa korábbi pártfogoltját – állította, akit a nápolyi királyságban fekvő érseki székhelye után Santa Severina bíborosnak hívtak.¹⁴ Az „itáliai görög” hívek problémái első pillantásra igencsak távol álltak a magyarországi missziók történetétől. Ez a bíboros-kongregáció azonban nemcsak a magyarországi unitusok számára is rendkívül fontos, ruténeket is fogadó Görög Kollégium (*Collegio Greco*) megalapítását (1577) kezdeményezte, de XIII. Gergely pápa – aki Rómában egymás után alapított nemzeti kollégiumokat az an-

11 *Bitskey István*: Hungáriából Rómába. A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés. Bp. 1996., további irodalommal.

12 *Augustino Theiner*: Vetera monumenta Savorum meridionalium historiam illustrantia. II. Zagrabiae, 1875. 113–115.; *Johann Rainer*: Die Grazer Nunziatur 1580–1622. In: Kurie und Politik. Stand und Perspektiven der Nuntiaturrechtliche Forschung. Ed. Alexander Koller. Tübingen, 1998. 272–284.

13 APF Miscellanea diverse Vol. 21. Föl. 186–378.; *J. Metzler*: Wegbereiter i. m. 60–67.; *Pietro Chichetta*: La S. Congregazione e gli Italo-Greci in Italia. In: Memoria rerum I/2. Rom-Freiburg-Wien, 1972. 3–25.

14 *Mario Rosa*: Carriere ecclesiastiche e mobilità sociale: dall'„Autobiografia” del cardinale Giulio Antonio Santoro. In: Fra storia e storiografia. Scritti in onore di Pasquale Villani. Ed. Paolo Macry-Angelo Massafra. Bologna, 1994. 571–585.; *John Krajcar*: Cardinal Giulio Antonio Santoro and the Christian East. Roma, 1966. 38–42.; *Mario Rosa*: Nobiltà e carriera nelle „memorie” di due cardinali della Controriforma: Scipione Gonzaga e Guido Bentivoglio. In: Signori, patrizi, cavalieri. Ed. Maria Antonietta Visceglia. Roma-Bari, 1992.

golak, maroniták stb. képzésére is – e bíborosi testület ösztönzésére 1581-ben az „illírnek” mondott délszlávok számára megalapította az Illír Kollégiumot, a *Collegio Illiricót*. Ez a kollégium a híres zarándokhelyen, Loretóban kezdte meg a működését, és sok horvát anyanyelvű világi papot képzett a magyarországi török hódoltságban működő missziók számára is.¹⁵

XIII. Gergelynek elsősorban a spanyol király, II. Fülöp ellenállása miatt nem sikerült egy, az egész földgolyóra kiterjedő hatókörű, Róma központú missziós főhatóságot létesítenie. Több sikerrel járt XIII. Gergely abban, hogy apostoli vizitátorok útján mérje fel az egyes országokban a katolicizmus helyzetét.

A magyarországi szandzsákokat Bonifacio di Ragusa stagnói püspök, a hódoltság első pápai vizitátora kereste fel.¹⁶ Miután 1581 februárjában Bonifác püspök Temesváron meghalt,¹⁷ a pápa Agostino Quintio domonkos szerzetes, a dalmáciai Corzula püspöke személyében már az utódját is kijelölte, de ő sohasem jött Magyarországra. (A XIII. Gergely pápa által a Balkán török tartományaiba küldött apostoli vizitátor, a dalmát Alessandro Comulovich egy évtizeddel később, immár pápai diplomataként Erdélyben is fontos szerepet játszott.)¹⁸

A következő pápa, a ferences – és emiatt a jezsuitákat elődjénél jóval kevésbé kedvelő – V. Sixtus (1585–1590) alatt e reménykeltő kezdeményezések

15 A. Theiner: i. m. II. 118–128.; *Josip Juric*: Ilirski Kolegij u Loretu (1580–1860). Vrela i prinosi (Sarajevo) 1982. 23–60.; *Josip Juric–Mijo Korade*: Iz arhivske grade o Ilirskom Kolegiju u Loretu. Vrela i prinosi (Sarajevo) 1982. 61–105.; *Balázs Mihály–Monok István*: Pápai szemináriumok magyarországi alumnusai. Szeged, 1990. 6–12.

16 APF Miscellaneae Varie I/a. Fol. 53., 67., 70., 269., 386–387., 432., 436., 482., 502. A kötet, amelyet a „vegyes” kötetek szisztematikus átnézésékor felfedezni véltem, valójában már 75 évvel korábban ismert volt, idézte pl. *Miroslav Premrou*: Serie dei vescovi romano-cattolici di Beograd. Archivum Franciscanum Historicum 1924–1925. 493., 1. és 2. jegyzet. A kötetre hivatkoztak, de a dokumentumait nem közölték és érdemben nem is használták fel, aminek feltehetően az volt az oka, hogy az amúgy is rendkívül nehéz paleográfiai iratok igen rossz állapotban vannak. Én naponta olvastam ki mindig pár sort Bonifác püspök leveleiből.

17 Archivio Segreto Vaticano, Roma, Archivum Arcis I–XVIII. 1851–1854. Archivum Romanum Societatis Iesu, Roma, Vol. Germania 160. Fol. 221–223., Vol. Italia 156. Fol. 90/v., 169–170/v.; *Tóth István György*: Raguzai Bonifác, a hódoltság első pápai vizitátora. Történelmi Szemle 1997. 447–472.; *Uő*: Dubrovački missionari u katoličkim misijama u turskoj Madarskoj (1571–1623). Gazophylacium (Zagreb) 1999. 104–107. Bonifác püspök gazdag életrajza, amely azonban magyarországi működéséről szinte semmit sem tud: *Agustin Arce OFM*: Bonifacio de Stephanis (c. 1504–1582). Último guardián de Monte Sión y obispo de Ston. Archivum Historicum Franciscanum 1983. 296–341. Vö. *Augustinus Theiner*: Annales ecclesiastici. III. Romae, 1856. 271–276.; *Miroslav Vanino*: Bartol Sfondrati u Temesvaru g. 1582. Vrela i prinosi (Sarajevo) 1934. 150–153.; *Amnon Cohen*: The expulsion of the Franciscans from Mount Zion. Old documents and new interpretation. Turcica (Paris) 1986. 147–157.; *Hieronymus Golubovich–Leonardus Lemmens*: Collectanea Terrae Sanctae. Quaracchi, 1933. 10–12.

18 *Tonči Trstnjak*: Četiristota obljetnica katekizma Aleksandra Komulovića. Vrela i prinosi (Zagreb) 1982. 164–173.; *Antun Trstnjak*: Alessandro Komulović S. I., 1548–1608. Profilo biografico. Archivum Historicum Societatis Iesu 1989. 43–85., kül. 48–52.; A. Theiner: Vetera monumenta i. m. II. 86.; Die Hauptinstruktionen Clemens’ VIII. für die Nuntien und Legaten an den europäischen Fürstenhöfen. Ed. Klaus Jaitner. I. Tübingen, 1984. CCV.

megszakadtak, ez az annyi mindent megreformáló nagy pápa sem hozott létre misszióközpontot, bár az uralkodása alatt a tengerentúli missziók igen sikeresen működtek. A magyarországi török hódoltságba és Erdélybe ebben az időben, 1587-ben indult közös misszióra három, különböző szerzetesrendekhez tartozó, de egyaránt raguzai pap: Bernardino da Ragusa obszerváns ferences volt, két társa közül az egyik a Ragusa melletti Mjlet szigetről való bencés, a harmadik raguzai domonkos.¹⁹

V. Sixtus rövid uralma alatt rendkívüli energiával látott a reformok folytatásához, a missziók összefogásával azonban keveset törődött. Számára a legfontosabb a pápai kúriának és hivatalainak a megreformálása, a rendkívül zilált pápai pénzügyek rendbetétele, Róma városa és az egyházi állam konszolidálása és közbiztonsága volt – mindezekben kiemelkedően sikeresnek bizonyult. A missziók igényeit ez az államháztartást vaskézrel rendbetevő pápa többször is azzal utasította el, hogy erre nem jut pénz. 1588-ban V. Sixtus – több évszázados érvénnyel – újjászervezte a római kúriát, kialakította annak lényegében a 19. századig működő gépezetét. V. Sixtus pápa a kardinális-kongregációkat (azaz a pápa alá rendelt hivatalokat) megszilárdította, és ugyancsak ebben a korban a pápai unokaöccsök, a kardinális-neposok és a pápa titkárai – akikből fokozatosan az államtitkárok lettek – mindinkább vezető szerepet kaptak a pápaság irányításában. V. Sixtus pápa a bíborosok számát majdnem a háromszorosára növelte, ami az egyes kardinálisok fontosságát igencsak csökkentette, és az addig egyfajta rendi ellensúlyt jelentő bíboros-konzisztóriumot is a háttérbe szorította és formálissá tette. Mindezzel V. Sixtus kialakította a választott uralkodójú abszolút monarchia világtörténelmileg egyedülálló – és 1870-ig lényegében így működő – államát.²⁰

A kongregációk újonnan kialakított rendszerében azonban a missziók irányításával megbízott korábbi bíboros-testületek egyikének sem jutott hely. Még a pápai flottát és a vatikáni nyomdát is külön bíboros-kongregációk irányított-

19 Réforme et Contre-Réforme i. m. 197–199.; *Annales minorum seu trium ordinum a Sancto Francisco institutorum*. Ed. Caietanus Michelesius. XXII. Ad Claras Aquas (Quaracchi), 1933. 462–463.; *Necrologium fratrum minorum de observantia provinciae S. P. Francisci Ragusii*. *Analecta Franciscana VI*. Ad Claras Aquas (Quaracchi), 1917. 426. Az V. Sixtus alatti konstantinápolyi és balkáni jezsuita misszióra ld. Moldvai csángó-magyar okmánytár. (1467–1706). I–II. Szerk. Benda Kálmán. Összeáll. Benda Kálmán–Jászay Gabriella–Kenéz Győző–Tóth István György. Bp. 1989., I. 75–77. A magyarországi hódoltsági egyház problémáira: *Szakály Ferenc*: Katolikus hierarchia a török hódoltságban. In: *Egyházak a változó világban*. Szerk. Bárdos István–Beke Margit. Esztergom, 1991. 245–249.; *Karácsonyi János*: Magyarország egyháztörténete. Bp. 1985. 113–146.; *Hermann Eged*: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München, 1973. 209–273.

20 *Gabriele De Rosa*: Il papato e l'Italia: verso una nuova storia? In: *Clero e società nell'Italia moderna*. Ed. Gabriele De Rosa. Bari–Roma, 1995. XXXV–XLV.; *Andreas Kraus*: Secretarius und Sekretariat. Der Ursprung der Institution des Staatssekretariats und ihr Einfluss auf die Entwicklung moderner Regierungsformen in Europa. *Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte* 1960. 43–84.; *Massimo Petrocchi*: Roma nel Seicento. Bologna, 1975. 147–150.

ták, de a missziók nem kaptak kongregációt. (Az inkvizíciót azonban V. Sixtus 1588-ban a többi kongregációval együtt újjászervezte.) Ennek nemcsak az volt az oka, hogy V. Sixtus a hittérítés iránt, más fontosabbnak ítélt problémákkal elhalmozva, kevésbé érdeklődött. A pápai állam a bíboros-csoportok, a korábbi pápák „pszeudo-dinasztiái” és a kardinálishi klientúrák sajátos együtteseként működött, ahol a pápa halála és az új pápa mindig bizonytalan kimenetelű megválasztása egyszeriben minden fennálló hatalmi struktúrát felborított. V. Sixtus pedig – aki az elődje alatt kegyvesztettnek számított – gyanakvó volt XIII. Gergely bizalmi emberei, a Congregatio Germanica és az Italo-Greci bizottság hangadó bíborosai iránt, és emiatt egy időre a missziós kongregációk kérdése is lekerült a napirendről.²¹

V. Sixtus halála után rögvest megkezdődtek a kísérletek a Congregatio Germanica feltámasztására. A következő pápa, VII. Orbán mindössze két hétig uralkodott, és az igencsak gyengekezű XIV. Gergely tízhónapos uralkodása alatt is csak feljegyzések születtek a missziós kongregációról.²² Az utóda, az alig két hónapig uralkodó, de igen aktív IX. Ince pápa azonban még a megkoronázása előtt újból megalakította ezt a német ügyekért felelős kongregációt. Ennek a pápai államra igencsak jellemző módon az volt a magyarázata, hogy az új pápát még bíborosként szoros szálak fűzték Luigi Madruzzo bíboros, trentói püspökhöz, aki XIII. Gergely idejében a német ügyekért felelős kongregáció egyik legaktívabb tagja volt, és egyébként élesen szemben állt V. Sixtussal.

A következő konklávéban Santori bíboros, az Italo-Greci bizottság korábbi vezetője tűnt az egyik legesélyesebb pápajelöltnek, és már megválasztottnak is tekintette magát, ám helyette végül is Aldobrandini bíborost választották pápává, aki azután VIII. Kelemen néven uralkodott. Az új pápa megbízta korábbi vetélytársát – akivel a különös konklávé ellenére mindvégig jó viszonyban maradt – a görögök ügyével foglalkozó kongregáció feltámasztásával és újjászervezésével. A kongregáció működéséről 1600-ig vannak szórványos adataink, és nemcsak a görög szigetvilág és az itáliai bizánci rítusú közösségek, de a Balkán katolikusai iránt is figyelmet tanúsított.²³ Santori irányítása alatt ülésezett a vallásháborúba merült Franciaország ügyeiért felelős *Congregazione Fran-*

21 *Wolfgang Reinhard*: Bemerkungen zu „Dynastie” und „Staat” im Papsttum. In: *Der Dynastische Fürstenstaat. Zur Bedeutung von Sukzessionsordnungen für die Entstehung des frühmodernen Staates*. Hrsg. Johannes Kunisch. Berlin, 1982. 157–161.; *Uő*: Herkunft und Karriere der Päpste 1417–1963. Beiträge zu einer historischen Soziologie der römischen Kurie. Mededelingen van het Nederlands Instituut te Rome 1976. 87–108.

22 XIV. Gergely uralkodása alatt, 1591-ben küldte el a jelentését Rómába Báthory András bíboros, a későbbi fejedelem. Báthory kardinális azt javasolta, hogy egy, a csíksomlyói kolostorban lakó ferences szerzetes legyen az erdélyi püspök, és Lengyelországból hívjanak ferences misszionáriusokat Erdélybe. *Veszely Károly*: Erdélyi egyháztörténeti adatok. Kolozsvár, 1860. 301–309.

23 *Josef Metzler*: Die Missionsinitiativen und Unionsbemühungen in den Hauptinstruktionen Clemens’ VIII. In: *Das Papsstum, die Christenheit und die Staaten Europas 1592–1605*. Ed. Georg Lutz. Tübingen, 1994. 35–51.

cese is. Az ugyanezekben az években működő *Congregazione d'Ungaria* nem a missziókkal, hanem a tizenöt éves háborúban Magyarországra küldött pápai segítekkel foglalkozott.²⁴

VIII. Kelemen pápa politikája elsősorban a katolikus egyház pozícióinak diplomáciai megerősítésére irányult, és felelevenítette a törökök elleni kereszties hadjárat eszméjét is: a tizenöt éves háborúban saját unokaöccse vezetésével pápai hadakat küldött hazánkba, és Magyarország egy hónap alatt több pápai pénzsegélyt kapott, mint amennyi Erdély portai adója volt – egy évben.²⁵

A pápa azonban a hittérítés ügyét sem hanyagolta el, uralkodása alatt Manilától Kaliforniáig és Kínától Chiléig nyomultak előre a ferences, jezsuita és más rendekhez tartozó misszionáriusok, akik az indiai nagymogul és a perzsasah katolikus hitre térítését is komolyan tervezték. 1599-ben VIII. Kelemen azután Santori bíboros ösztönzésére megalakította azt a világ minden missziójáért felelős bíboros-kollégiumot, amely ugyanazt a nevet viselte, mint majd 23 évvel később XV. Gergely alapítása, a máig megszakítás nélkül (bár más néven) működő testület: Sacra Congregatio de Propaganda Fide, azaz a Hitterjesztés Szent Kongregációja, vagy ahogy a kortársak röviden nevezték: a Propaganda.

Az első Propaganda-Kongregáció

A kongregáció fontosságát mutatta, hogy tagjai között megtaláljuk a kor legfontosabb bíborosait. Az említett Santori kardinális mellett részt vett a testület munkájában a következő pápa, Alessandro Medici, aki már ekkor igen tekintélyes tagja volt a kardinálisok kollégiumának (1605-ben azután három hétig XI. Leó néven uralkodott). A kor legnagyobb teológusa, a jezsuita Roberto Bellarmini mellett a nagy egyháztörténész Cesare Baronio, továbbá Szent

24 *Filippo Tamburini*: Gli scritti del cardinale Giulio Antonio Santoro (†1602), penitenziere maggiore ed inquisitore generale. Archivum Historiae Pontificiae 1998. 107–136.; *Bernard Jacqueline*: L'histoire de l'Église de France dans les archives de la SC „de Propaganda Fide”. In: L'histoire des croyants, mémoire vivante des hommes. Mélanges Charles Molette. Rassemblés par Brigitte Waché. Abbeville, 1989. 429–438.; *Uő*: La Sacrée Congrégation de Propaganda Fide et le réveil de la conscience missionnaire en France au XVIIe siècle. In: Les réveils missionnaires en France du moyen âge à nos jours. Ed. Guy Dubosc–André Latreille. Paris–Lyon, 1980. 107–121.; *Jan Paul Niederkorn*: Die europäischen Mächte und der „Lange Türkenkrieg“ Kaiser Rudolfs II. (1593–1606). Wien, 1993. 81.

25 Archivio Doria–Pamhillij, Roma, Fondo Aldobrandini, Busta 6. Fol. 3–24/v., 64/r–v., 74–75/v., 77–79/v., 87–92/v., 108/r–v., 112–113/v., 121–123/v.; *Kruppa Tamás*: Marciare verso Constantinopoli. Báthory Zsigmond havasalföldi hadjárata és a jezsuita propaganda. In: Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére. Szerk. Balázs Mihály–Font Zsuzsa–Keserű Gizella–Ötvös Péter. Szeged, 1997. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 35.) 307–319.; *Peter Bartl*: Der Türkenkrieg: Ein zentrales Thema der Hauptinstruktionen und der Politik Clemens' VIII. In: Das Papsstum i. m. 67–76.; Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII. i. m. I. XIII–XXVII.

Károly unokaöccse, Federigo Borromini kardinális, és a pápa unokaöccse, Aldobrandini bíboros is részt vettek a kongregáció munkájában.²⁶

A kongregáció lakonikus tömörségű jegyzőkönyveiből 1599 augusztusától 1600 augusztusáig, azaz egy évig követhetjük figyelemmel a bíborosok munkáját. Ez a kongregáció már nem egy területtel foglalkozott, mint korábban az itáliai görögök vagy a németországi ügyek bizottságai, hanem figyelme kiterjedt az egész akkor ismert világra. Kína, Mexikó, India, Japán, a Fülöp-szigetek éppen úgy szerepeltek a megtárgyalt területek között, mint Skandinávia, a balkáni török tartományok vagy a szintén török Ciprus. A Kongregáció foglalkozott a magyarországi török hódoltság számára is igen fontos Illír Kollégium ügyeivel is. A kardinálisok röviden megemlékeztek az üléseken Havasalfölddel együtt Erdélyről is, ahol ekkor éppen a római szentegyház bíborosa, Báthory András uralkodott. A kongregációról 1600 után már szinte semmit sem tudunk, de ha abban nem is lehetünk biztosak, hogy továbbra is rendszeresen ülésezett, legalábbis a megalkotója és motorja, Santori kardinális 1602. június 7-én bekövetkezett haláláig a kongregáció nem szűnt meg. Santori halála után már nincs nyoma annak, hogy valóban működött volna ez a testület, bár olykor-olykor még mint létezőt megemlégették – valószínűleg, bár a bíborosok többé már nem ültek össze, feloszlataására a pápa nem gondolt. Az igazi különbség azonban az volt az 1599-ben alapított Hitterjesztés Szent Kongregációja és hasonló nevű utóda között, hogy ennek a Kongregációnak még Santori bíboros életében sem álltak a rendelkezésére megfelelő anyagi és hatalmi eszközök ahhoz, hogy ne csak tanácskozzon a hittérítés gondjairól, hanem hatékonyan segítsen is ezeken.²⁷

Ez az első Hitterjesztés Szent Kongregációja éppen úgy egy bíboros személyéhez kötődött, és e bíborosnak a pápához fűződő jó kapcsolatának köszönhető a létét, mint a Congregatio Germanica, amely csak akkor működött hatásosan, amikor a vezetője és szorgalmazója, Madruzzo bíboros – korábban maga is a kúria egyik „papabilise” – kézben tartotta az ügyeket. Amikor Madruzzo, azért, hogy a törökök elleni magyarországi háborúra birodalmi segélyeket szerezzen, hosszabb ideig távol volt Rómából, akkor a német kongregáció is Csipkerózsika-álomba merült, és amikor Madruzzo kardinális 1600-ban, 88 éves korában, a trentói zsinat utáni reformnemzedék egyik utolsó bíborosaként sírba szállt, a német kongregáció is elhalt.

V. Pál pápa (1605–1621) hosszú uralkodása alatt – bár a pápa a katolikus hatalmak diplomáciájára sokkal nagyobb hangsúlyt helyezett, mint a missziókra – új lendületet kapott a hittérítés ügye is. A missziók munkáját a 17. század ele-

26 *Stefano Zen*: Bellarmino e Baronio. In: Bellarmino e la Controriforma. A cura di Romeo de Maio et al. Sora, 1990. 277–317.

27 APF Miscellanea diverse Vol. 21. Fol. 16–91.; *Joseph Schmidlin*: Eine Vorläuferin der Propaganda unter Klemens VIII. Zeitschrift für Missionswissenschaft 1921. 232–234.; *S. Delacroix*: Histoire universelle des missions catholiques. II. Paris, 1957. 109–131.

jén az inkvizíciót is irányító *Szent Hivatal*, a hit tisztaságán őrködő Sant'Uffizio felügyelte.²⁸

A már a középkorban is térítő ferencesek és domonkosok mellett a katolikus megújulás 16. században alapított szerzetesrendjei is teljes erővel bekapcsolódtak a missziók munkájába: a 17. század első éveiben a jezsuiták és a kapucinusok mellett egy másik szerzetesrend, a sarutlan karmelitáké kapott főszerepet a missziók történetében. (Magyarországon azonban már csak a missziók nagy korszaka után, 1697-ben jelentek meg, bár lengyel karmeliták misszióztak a Felvidéken már korábban is.)²⁹ A világban működő missziók pápai főfelügyelője (*superintendens*) is közülük került ki. Pedro de la Madre de Diost († 1608) VIII. Kelemen pápa bízta meg a missziók felügyeletével, halála után, V. Pál uralkodása alatt Domingo de Jesús Maria spanyol sarutlan karmelita (1559–1630) számított a missziók fő szószólójának a pápai kúriában. A későbbi rendfőnök, Domingo de Jesús Maria működése szorosan kapcsolódik a közép-európai katolikus megújulás történetéhez, hiszen 1620-ban a Magyarország számára is oly fontos fehérhegyi csatában a katolikus csapatokat buzdította, részt vett a haditanácson és azután magában az ütközetben is, ahol az ellenséges puskatűzben a rohamozó katonák előtt vitte a keresztet, így bátorítva Szűz Mária harcosait az „eretnek” csehek elleni rohamra. A sarutlan karmelita szerzetes közeli kapcsolatban állt Ludovisi bíborossal, a leendő XV. Gergely pápával, akinek minden bizonnyal javasolta egy misszióközpont létrehozását is. 1622-ben, a Hitterjesztés Szent Kongregációja megalapítása után Domingo de Jesús Maria egyike lett a Kongregáció nem bíborosi rangú tagjainak. Egy másik sarutlan karmelita pedig, Tomás de Jesús (1564–1627), aki maga is kongói misszióba készült, 1613-ban *De Procuranda Salute Omnium Gentium* címmel írt értekezést arról, hogy Rómában a világ összes missziói számára önálló

28 *Molnár Antal*: Róma és a török hódoltság. (A missziószervezés történetének vázlatja). In: Felekezetek és identitás Közép-Európában az újkorban. Szerk. Illés Pál Attila. Bp.–Piliscsaba, 1999. 44.; *Uő*: L'Église catholique dans la Hongrie ottomane (16e–17e siècle). *Folia Theologica* (Piliscsaba) 1998. 163–175.; *Uő*: A Szentszék és a hódoltsági missziók. *Vigilia* 1999. 492–502.; *Tusor Péter*: A magyar egyház és Róma a 17. században. *Vigilia* 1999. 503–513.; *Adriano Prosperi*: Tribunale della coscienza. Inquisitori, confessori, missionari. Torino, 1996. 57–116., 551–599.; I religiosi a Corte: Teologia, politica e diplomazia in Antico Regime. Ed. Flavio Rurale. Roma, 1998. passim.; *Wolfgang Reinhard*: Beamterlaufbahn und Familienstatus. Der Aufstieg des Hauses Borghese 1537–1621. Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken 1974. 539–555.; *Uő*: Papstfinanz und Nepotismus unter Paul V. 1605–1621. 1–2. Stuttgart, 1974. passim.; *Eusebius Fernendžin*: Acta Bosnae potissimum ecclesiastica. Zagrabiae, 1892. 341–367.; *G. Pizzorusso*: Agli antipodi di Babele i. m. 479–518.; *Burkhard Roberg*: Türkenkrieg und Kirchenpolitik: Die Sendung Kardinal Madruzzos an den Kaiserhof 1593 und zum Reichstag von 1594. Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken 1985. 192–305., 1986. 192–268.

29 *Török József*: Szerzetes- és lovagrendek Magyarországon. Bp. 1990. 160.; APF SOCG Vol. 219. Fol. 437–444.

központot kell létrehozni – természetesen a saját rendje, a sarutlan karmeliták irányítása alatt.³⁰

Bár V. Pál nem szervezte újra a csendben jobblétre szenderült Hitterjesztés Szent Kongregációját, de hosszú uralma alatt megindultak a magyarországi missziók is, miután a tizenöt éves háború vihara elmúlt, és a török hódoltság megmaradt. A folytatódó „pogány” uralom szükségessé, a békésebbre fordult politikai helyzet pedig lehetségessé tette a katolikus missziók munkáját a budai pasa alá rendelt vidékeken.³¹ V. Pál pápa és a világban a missziókat ekkor irányító Szent Hivatal parancsára végzett apostoli vizitációt a magyarországi török hódoltságban 1607-ben két, a Raguzza melletti Mljet sziget kolostorából származó bencés szerzetes, Antonio Velislavi és Ignazio Alegretti. (Alegretti, mint ez a jelentésükből kiderül, ekkor már húsz éve missziózott a török alatti Magyarországon, és apostoli vizitatori megbízatással már korábban is többször bejárta a hódoltságot, és a társa szerint olyan erényes ember volt, hogy még a törökök is szerették.)³²

1612-ben a raguzai jezsuita, Bartolomeo Cassio társaságában magától V. Páltól kapott missziós felhatalmazással érkezett a magyarországi hódoltságba Don Simone Matkovich, a későbbi mohácsi plébános. 1615-ben pedig egy másik raguzai pap, Paolo Torelli nyerte el V. Pál pápa brevéjével a bácsi bencés apát légből kapott titulását. 1622-ben, a Hitterjesztés Szent Kongregációja megalapításakor, mint erre még visszatérek, mindketten részletes beszámolókkal jelentkeztek az új szentszéki hatóságnál – jelentéseiket is jórészt a most előkerült levéltári kötet rejtette –, buzgóságuk célja ugyanaz volt: mindkét pap hódoltsági misszióspüspök szeretett volna lenni.³³

V. Pál pápa figyelmét lekötötték az európai diplomácia, a készülődő nagy európai vallásháború eseményei, és túlságosan tartott a spanyol ellenkezéstől, emiatt nem is törekedett arra, hogy római misszióközpontot alapítson. Ez a feladat az utódára maradt, akinek alig két és fél éves uralkodása jobban rányomta a bélyegét a katolikus egyház történetére, mint sok más, évtizedekig tartó pápai uralom.

30 *Olivier Châline*: La bataille de la Montagne Blanche. Un mystique chez les guerriers. Paris, 1999. 231–252.

31 *Wolfgang Reinhard*: Reformation, Counter-Reformation and the Early Modern State: A Reassessment. *Catholic Historical Review* 1989. 383–405.

32 *Biblioteca Casanatense*, Roma, Ms. Cod. N° 2672. X, VI, 20. Fol. 205–206/v.; *Acta Bosnae* i. m. 390–391.; *Tóth István György*: Raguzai misszionáriusok levelei Rómába a magyarországi török hódoltságról (1571–1627). *Ráday Gyűjtemény Évkönyve* IX. Bp. 1999. 304–307.; *Uő*: Missionari di Ragusa e l’inizio delle missioni cattoliche nell’Ungheria turca. *Atti e memorie della Società Dalmata di Storia Patria* (Roma) 2000. 73–130.; *Augustinus Theiner*: Vetera monumenta i. m. II. 113.; *Josip Buturac*: Gli ordini religiosi in Croazia. In: *Croazia Sacra*. Roma, 1943. 235. Bencés missziók Magyarországon: *Tóth István György*: Pannonhalmi bencés misszió 1658-ban. (Roman garsteni apát két Rómában őrzött levele). *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok–Regnum* 1996. 1–2. sz. 287–294.

33 *APF SC Dalmazia Miscellanea* Vol. 3. Fol. 159–160/v.; *APF SOCG* Vol. 382. Fol. 228., 229., 234/v., 235/v.; *APF SOCG* Vol. 382. Fol. 78., 92., 93., 103., 114., 155.

XV. Gergely az utolsó a trentói zsinat utáni nagy reformpápák sorában. Az 1620-as évekre, nem utolsósorban nagy elődei munkája nyomán, a pápaság hatalma és tekintélye ismét csaknem olyan szilárd volt, mint a középkor derekán. Ekkorra már világossá vált, hogy az eretnekség inkvizíciós módszerekkel történő felszámolása lehetetlen – a meggyőzés, a misszió azonban még járható útnak tűnt.

A politikailag, és nem utolsósorban pénzügyileg is megerősödött, erkölcsi- leg, egyházszerzetileg megújult pápaság 1648-ig, a 30 éves háborút lezáró vesztfáliai békéig többé-kevésbé meg is őrizte ezt a pozícióját.³⁴ Ez a szűk három évtized – amely egybeesik a Hitterjesztés Szent Kongregációja időrendben első, és legfontosabb titkárának, Francesco Ingolinak 1649-ig tartó hivatali idejével – volt a Hitterjesztés Szent Kongregációja és a missziószervezés fénykora szerte a világon és Magyarországon is. Magyarországon ehhez az is hozzájárult, hogy ezekben az évtizedekben a tizenöt éves háborúban kimerült és máshol leköttött két világbirodalom között viszonylagos békesség uralkodott. A békés térítő munka sikeréhez szükség volt az ilyen „szélcsendes” időre. Aligha véletlen, hogy a 17. század végén, a visszafoglaló háború pusztítást hozó két évtizede alatt a magyarországi missziók szinte teljesen leálltak.

A pápaság ereje önmagában még kevés lett volna ahhoz, hogy sikerüljön egy római misszióközpont megszervezése. Ehhez arra is szükség volt, hogy Spanyolország és a vele egyesült Portugália, amely eddig a gyarmatai feletti kizárólagos uralmát féltve megghiúsított minden ilyen kísérletet, túljusson a hatalma delelőjén: IV. Fülöp Spanyolországa már nem tűnt olyan félelmetesnek, mint II. Fülöpé. Az új Kongregáció és Spanyolország harca a gyarmati missziók feletti ellenőrzés jogáért így is végigkísérte a 17–18. századot.

Alessandro Ludovisit 1621 februárjában 67 évesen, a kor fogalmai szerint már öregemberként választották pápává, ráadásul sokat betegeskedett, sejtethette, hogy uralkodása nem lesz olyan hosszú, mint pl. az elődjéé, V. Pálé volt. Az új pápa nem is késlekedett a reformprogramjával: a pápai kúria gyakran nehézkes gépezete magasabb fordulatszámra kapcsolt, az egyházfő már nem sokkal a megkoronázása után meg is kezdte a világ misszióit összefogó, állandó hivatalként működő pápai hatóság, a Hitterjesztés Szent Kongregációja megszervezését. Ilyen értelemben írt a pápai nunciusoknak, közöttük az újonnan kinevezett, a további években a missziók ügyében is rendkívül aktívnak mutatkozó, kiemelkedő tehetségű bécsi nunciusnak, Carlo Caraffának is.³⁵

34 Wolfgang Reinhard: Finanza pontificia, sistema beneficiale e finanza statale nell'età confessionale. In: Fisco, religione, Stato nell'età confessionale. Ed. Hermann Kellenbenz–Paolo Prodi. Bologna, 1989. (Annali dell'Istituto storico italo-germanico 26.) 459–504.; *Uő*: Ämterhandel in Rom zwischen 1534 und 1621. In: Ämterhandel im Spätmittelalter und im 16. Jahrhundert. Hrsg. Ilja Mieck. Berlin, 1984. 42–60.

35 L. v. Pastor: Geschichte i. m. XIII/1. Freiburg im Breisgau, 1928. 176–179.; Die Hauptinstruktionen Gregors XV. für die Nuntien und Gesandten an den europäischen Fürstenhöfen. 1621–1623. I–II. Ed. Klaus Jaitner. Tübingen, 1997. 222–232.

A Hitterjesztés Szent Kongregációja megalapítása

1622. január 6-án, Vízkereszt napján alapította meg XV. Gergely a Hitterjesztés Szent Kongregációját. A nap megválasztása a kortársak számára nyilvánvaló szimbolikus jelentőséggel bírt, hiszen ezen a napon emlékezett meg a katolikus egyház arról, hogy a „három királyok”, a pogány keleti uralkodók Krisztus elé járultak és imádták – nem véletlenül a Háromkirályok lett a Propaganda házikápolnájának titulusa is.³⁶

A missziókat addig irányító Szent Hivatal és a Propaganda között a továbbiakban szoros együttműködés alakult ki, amelyben a hit tisztaságán őrködő Sant’Uffizio – nem pusztán korábbi alapítási dátuma miatt – az idősebb testvér szerepét játszotta. A Propaganda alapítását követő első években még volt némi bizonytalanság a két kongregáció hatásköre körül, de a munkamegosztás hamar kialakult – ezt az is segítette, hogy a legfontosabb kardinálisok mind a két testületnek tagjai voltak. A Hitterjesztés Szent Kongregációja a missziókban felmerült „nehéz” kérdéseket, mint pl. az erdélyi misszióban a török fogságba hurcoltak házastársainak ügye,³⁷ a Sant’Uffizióba küldte, hogy ott találjanak rájuk választ. Minden esetben a Szent Hivatal hagyta jóvá a Hitterjesztés Szent Kongregációja által kiküldött misszionáriusok számára adott, a hittérítő működésüket engedélyező felhatalmazásokat (*facultas*), amelyek számos, a katolikus papság körében hön óhajtott kiváltságot és kivételes engedélyt tartalmaztak, a naponként többszöri misemondástól a tiltott könyvek olvasásáig. Francesco Ingoli, a Hitterjesztés Szent Kongregációja titkára szerette volna a Propagandát kiszabadítani a Szent Hivatal felügyelete alól, és ezért egy, a Kongregáció keretében működő önálló teológus-bizottságot tervezett, de nem járt sikerrel.³⁸

A Hitterjesztés Szent Kongregációjának megalapításakor 13 bíboros tagja volt, köztük megtaláljuk az ekkor legtekintélyesebbnek számító kardinálisokat is.³⁹ Két nem bíborosi rangú tagja is volt a kongregációnak: Juan Bautista Vives y Marjá egykori spanyol követ kinevezését főleg az indokolta, hogy korábban

36 APF Acta SC Vol. 3. Fol. 1.; *Joseph Schmidlin*: Die Gründung der Propaganda. Zeitschrift für Missionswissenschaft 1922. 1–14.; *Bernard Jacqueline*: Un tournant de l’histoire des missions. R[^]le et méthode de la Sacrée Congrégation de Propaganda Fide d’après le cardinal Ludovisi, secrétaire d’État de Grégoire XV (15 janvier 1622). Documenta Omnis Terrae 1971. 440–449.

37 *Relationes* 375–404.

38 *Josef Metzler*: Orientation, programme et premières décisions (1622–1649). In: *Memoria rerum* I/1. 146–196.; *Giuseppe (Josef) Metzler*: Controversia tra Propaganda e S. Uffizio circa una commissione teologica (1622–1658). *Annales*. Università Pontificia Urbaniana 1968–1969. 38–50.

39 *Maria Antonietta Visceglia*: „La giusta statera de’ porporati”. Sulla composizione e rappresentazione del Sacro Collegio nella prima metà del Seicento. Roma moderna e contemporanea 1996. 167–212.; *Uő*: Fazioni e lotta politica nel Sacro Collegio nella prima metà del Seicento. In: *La Corte di Roma tra Cinque e Seicento* i. m. 37–92.; *Wolfgang Reinhard*: Papauté, confessions, modernité. Paris, 1998. 13–40.; *Irene Fosi*: All’ombra dei Barberini. Fedeltà e servizio nella Roma barocca. Roma, 1997. 95–98.

megpróbálkozott egy római misszionárius-kollégium felállításával, most pedig a palotáját a Propagandának adományozta – a Kongregáció mind a mai napig itt működik. A másik nem bíboros, Giovanni Battista Agucchi (1570–1632) író és tudós, a későbbi velencei nuncius a pápa, XV. Gergely földije és régi bizalmasa volt, és egyben a titkára (államtitkára). Ludovisi kardinális-nepos mellett Agucchi volt az új pápa legfontosabb munkatársa, ezért a kinevezése jól mutatja, hogy mekkora súlyt helyezett XV. Gergely a Propagandára. (Pár héttel az alapítás után a már említett sarutlan karmelita Domingo de Jesús Maria is tagja lett a testületnek.)⁴⁰

A Hitterjesztés Szent Kongregációja szervezete – amely a 19. századig szinte változatlan maradt – megfelelt a többi kardinális-kongregációénak. A bíborosok – legalábbis elvben – havonta három ülést tartottak, ebből egyszer a pápa jelenlétében gyűltek össze.⁴¹ A Kongregáció gyakori ülései, a pápa részvétele mutatják a viszonylagos fontosságát. (Igaz, a Szent Hivatal még a Propagandánál is sokkal fontosabb volt a pápaság számára: ez a kongregáció hetente többször is ülést tartott, és ezek egyikén minden héten a pápa maga is részt vett.) Mivel a bíborosok igen sok más feladatot is elláttak, a Hitterjesztés Szent Kongregációja összes kardinálisa csak ritkán, ünnepélyes alkalmakkor gyűlt össze, általában csak 6-8 bíboros tanácskozott, de a jegyzőkönyvbe gondosan feljegyezték, hogy ki miért nem tudott eljönni.⁴²

A Hitterjesztés Szent Kongregációja korábbi változatai főként azért voltak olyan rövid életűek, mert nem volt meg a megfelelő pénzügyi háttérük ahhoz, hogy jó szándékú javaslataikat átültethessék a gyakorlatba. A missziókat összefogó hivatal működése maga is sok pénzt emésztett fel, de a Propagandának ennél sokkal több pénzre volt szüksége: kiképezte⁴³ és útiköltséggel, ellátmánnyal küldte ki a misszionáriusokat, 1626-tól pedig beindította a saját, méltán világhírű, soknyelvű nyomdáját, ami – mivel a könyveket a megtérítendőkhöz között ingyen, de legalábbis jelképes áron osztogatták – szintén igen sokba került.⁴⁴

40 Die Hauptinstruktionen Gregor XV. i. m. I. 184–221.

41 APF Acta SC Vol. 3. Fol. 17–18/v.

42 APF Acta SC Vol. 3–7. passim.

43 *Giovanni Antonazzi*: La sede della Sacra Congregazione e del Collegio Urbano. In: Memoria rerum I/1. 306–334.; *Maksimilijan Jezernik*: Il Collegio Urbano. In: Memoria rerum I/1. 465–482. A Propaganda 1627-ben alapított saját kollégiuma, a misszionáriusokat képző Collegio Urbano is sok pénzt igényelt: *Giovanni Pizzorusso*: Una presenza ecclesiastica cosmopolita a Roma: gli allievi del Collegio Urbano di Propaganda Fide (1633–1703). Bollettino di Demografia Storica 1995. 129–138.; *Josef Metzler*: Das erste Weltpriesterinstitut im Dienste der Propaganda. Neue Zeitschrift für Missionsgeschichte 1961. 161–174.

44 APF SC Stamperia Vol. 1. 1622–1720. Fol. 123., Fol. 303.; *Josef Metzler*: The pontifical missionary library „de Propaganda Fide”. Euntes docete 1968. 347–360.; *Giacomo Dalla Torre*: La tipografia poliglotta „de Propaganda Fide”. Studi e ricerche sull’Oriente cristiano 1991. 2. sz. 173–211.; *Giovanni Antonazzi*: Il palazzo di Propaganda. Roma, 1979. 27–28.; *Willy Henkel*: The Polyglot printing-office of the Congregation. In: Memoria rerum I/1. 335–340.; *Uő*: Die Druckerei der Propaganda Fide. München, 1977. 9–13.

Így tehát nem csoda, ha az új Kongregáció anyagi alapjának megteremtése már a legelső, alapító ülésen terítékre került. Több javaslat is felmerült, mint pl. az egész kereszténységre kivetendő, a missziókra fordítandó tized, de ezeket elvetették. A Propaganda tagjai végül is a kardinálisok „megadóztatását” tartották a legjobb jövedelemforrásnak, és XV. Gergely pápa valóban elrendelte, hogy a kardinálisok gyűrűje után fizetendő illetékeket, az ún. *annelli cardinali*-t a Kongregáció céljaira fordítsák.⁴⁵ Egy-egy bíborosnak 500 aranyscudót kellett fizetnie, sok bíboros azonban ennek a kétszeresét ajánlotta fel. Ezenkívül az alapító XV. Gergely pápa és utódai fejedelmi adományokkal segítették a Propagandát, sok kardinális pedig ezt a Kongregációt tette meg örökösének, így pl. az idősebb Antonio Barberini bíboros, a Propaganda egyik vezetője, több mint 200 ezer scudót hagyott a Kongregációra. Európa-szerte gyűjtöttek a Propaganda számára, a püspököktől a prédikációkra összegyűlt városi szegényekig sokan adakoztak a missziók céljaira. (A Magyarországon térítő olasz misszionáriusok is gyakran tartottak az itáliai városokban ilyen adománygyűjtő böjti prédikációkat.) 1638-ban a Propagandának már több mint 260 ezer scudo tőkéje volt – a katolikus missziószervezés ekkor már szilárd pénzügyi alapokon nyugodott.

Ennek az összegnek a nagyságát akkor érthetjük meg, ha tudjuk, hogy a Kongregáció ezekben az években milyen összegekkel segítette a magyarországi missziókat. A Kongregáció a temesközi misszióba Marco Bandininak és társának évi 30-30 scudo ellátmányt küldött, Vincenzo Pinieri missziófőnöknek a felvidéki misszió számára 100 scudo segílyt ígért, a Székelyföld vizitálására küldött Benedetto Radzinski ferencesnek pedig 50 scudo útiköltséget szavaztak meg, azzal azonban, hogy ha nagyon szükséges, százat is adnak. A hódoltságot irányító Rengjich missziópüspöknek, illetve Massarecchi apostoli vikáriusnak a Propaganda évi 200 scudót juttatott, míg Massarecchi az 1623. évi balkáni egyházlátogatásakor 120 scudót kapott Rómából, igaz, ezenfelül még további segílyt ígértek neki. Mindezeket az összegeket az aranyscudónál ekkor már jóval kevesebbet érő számolási pénzben (*scudo di moneta*) folyósították.⁴⁶

A Kongregáció bíborosai és titkára

A Hitterjesztés Szent Kongregációja élén mind a mai napig egy bíboros-prefektus áll. Az új kongregációnak azonban az első hónapokban még nem volt prefektusa, hanem a korelnök, a kinevezett kardinálisok közül a legidősebb, a bíborosi kollégium dékánja, a 79 éves Antonio Maria Sauli állt az élén.

45 APF Acta SC Vol. 3. Fol. 2–3., 5–6., 13.; APF Lettere Vol. 2. Fol. 18–19., 29., 49.; *J. Metzler*: Foundation i. m. 98–102. Vö. *Wolfgang Reinhard*: Papstfinanz, Benefizienwesen und Staatsfinanz im konfessioneller Zeitalter. In: *Fiskus, Kirche und Staat im konfessioneller Zeitalter*. Hrsg. Hermann Kellenbenz–Paolo Prodi. Berlin, 1994. 337–372.

46 APF SOCG Vol. 72. Fol. 277. + 284/v.; APF SOCG Vol. 56. Fol. 236. (Bandini); APF SOCG Vol. 390. Fol. 455. (Pinieri); APF SOCG Vol. 8. Fol. 391., Vol. 384. Fol. 246. (Massarecchi); APF Acta SC Vol. 8. Fol. 174/v. (Radzinski); APF Acta SC Vol. 3. Fol. 109–110. (Rengjich).

Sauli bíboros 1623. augusztus 24-én meghalt, de XV. Gergely már korábban, 1622. november 12-én Sauli helyett kinevezte, immár prefektusnak, saját unokaöccsét és legfőbb bizalmi emberét, Ludovico Ludovisi bíborost, aki ekkor mindössze 27 éves volt. (Az új prefektus kinevezésekor a pápa kihangsúlyozta, hogy mindazokat a jogokat élvezi, mint más régebben alapított kúriai kongregációk prefektusai.) A kimagasló szellemi képességekkel megáldott, energikus fiatal bíboros a gyakran betegeskedő XV. Gergely pápa kitűnő munkatársának, akarata briliáns végrehajtójának bizonyult. Azt, hogy a Hitterjesztés Szent Kongregációja XV. Gergely legkedvesebb alkotása volt, az is jól mutatja, hogy a pápa ennek az élére állította a kedvelt unokaöccsét, egyben legfontosabb támaszát.⁴⁷

A Hitterjesztés Szent Kongregációja és a missziók sorsára egyaránt döntő fontosságúnak bizonyult, hogy a megalapításakor kinevezett bíborosok között ott ült Maffeo Barberini is. Érdeklődését a missziók ügye iránt jól mutatja, hogy bíborosként a Kongregáció valamennyi ülésén részt vett.⁴⁸ Érthető, hogy amikor alig másfél évvel a Hitterjesztés Szent Kongregációja megalakulása után, 1623. augusztus 6-án a következő pápává választották, immár VIII. Orbánként is az egyik legfontosabb gondja volt a missziószervezés és ez a Kongregáció.

Láttuk, hogy a korábban egy-egy pápa által életre hívott bíboros-bizottságok milyen könnyen tűntek el vagy merültek dermesztő álomba az egyházfő halála után, főként akkor, ha az új pápa, mint pl. V. Sixtus, ellenséges volt az elődje bizalmi emberei iránt. Különösen nagy veszély fenyegetett egy ilyen „újszülött” kongregációt, ha az alapító pápa uralma olyan rövid volt, mint XV. Gergelyé, és az új kongregáció annyira összefonódott a pápa családjával, mint a Ludovisi kardinális-nepos által vezetett missziós hatóság. Szerencsére nemcsak VIII. Orbán, de az ő utóda, az elődje politikájával oly sok mindenben szakító X. Ince is nagyon érdeklődött a missziók ügye iránt, hiszen még Pamphili bíborosként 1630-tól a Hitterjesztés Szent Kongregációja egyik igen aktív tagja volt, aki magyar ügyeket is sűrűn referált, ő volt például az említett Vincenzo Pinieri magyarországi ferences misszionárius jelentésének a relátora.⁴⁹

VIII. Orbán pápáként is gyakran részt vett a Hitterjesztés Szent Kongregációja ülésein, ezeket a „coram Sanctissimo” üléseket hol a Vatikáni, hol a Quirinale pápai palotában tartották.⁵⁰ (A kor ceremoniális szokásai a még oly tárgyyszerű vitákat hozó ülésekre is rányomták a bélyegüket: a pápa a terem közepén baldachinos trónon foglalt helyet, a bíborosok kétoldalt támlátlan fa-

47 *Wolfgang Reinhard*: Nepotismus. Der Funktionswandel einer papstgeschichtlichen Konstante. *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 1975. 145–185.; *Die Hauptinstruktionen Gregors XV.* i. m. I. 113–143. Ludovico Ludovisi portróját, Domenichino alkotását a budapesti Szépművészeti Múzeum őrzi.

48 APF Acta SC Vol. 3. passim.; APF Lettere Vol. 3. Fol. 1/r–v.; Fol. 4/r–v.

49 APF SOCG Vol. 219. Fol. 391–392.; APF Acta SC Vol. 8. Fol. 148/v.; *Relationes* 50.

50 APF Acta SC Vol. 3. Fol. 20., Vol. 7. Fol. 57/v., Vol. 8. Fol. 174/v., Fol. 309/v. és passim.

székeken ültek, a Kongregáció nem kardinális tagjai a bíborosok háta mögött álltak, míg Francesco Ingoli, a Kongregáció titkára az egész ülés alatt térdelt.)⁵¹

VIII. Orbán pápa megtartotta a prefektusi tisztében az elődje unokaöccsét, Ludovisi bíborost is, egészen 1632-ig. Ekkor azonban – a missziókkal össze nem függő, a pápaság külpolitikáját érintő – konfliktusba került vele, és száműzte Rómából, az alig 37 éves kardinális pár hónappal később kétségbeesetten és összetörve halt meg.⁵² VIII. Orbán számára rendkívül fontos volt a missziók ügye, ezt az is mutatja, hogy (azonkívül, hogy a pápa maga is igen sűrűn és aktívan részt vett az üléseken) a családjából egyszerre három bíboros is tagja volt a Hitterjesztés Szent Kongregációjának: a pápa unokaöccse, a szentszéki külpolitika egyik legfőbb irányítója, Francesco Barberini (1597–1679) a Propaganda tagja volt, a Kongregáció élén pedig két Antonio Barberini bíboros állt. A pápa Ludovisi bukása után az unokaöccsét, ifjabb Antonio Barberini bíborost nevezte ki a Hitterjesztés Szent Kongregációja prefektusának. VIII. Orbán pápa az ifjabb Antonio Barberini helyettesítésére, ugyancsak prefektusi jogokkal, a bátyját, a kapucinus szerzetes idősebb Antonio Barberini bíborost is kinevezte a Hitterjesztés Szent Kongregációja élére, akit a titulusa után Sant’Onofrio kardinálisnak hívtak. Ő mint több szerzetesrend kardinális-protectora, és tiarás öccse bizalmi embere egyébként is 1646-ban bekövetkezett haláláig vezető szerepet játszott a Kongregáció életében. VIII. Orbán halála után ugyan, X. Ince pápa uralkodása alatt, a pápai unokaöccsök immár szokásos sorsára jutva, mind az ifjabb Antonio bíborosnak, mind pedig Francesco Barberininek el kellett menekülnie Rómából és évekig franciaországi száműzetésben éltek. X. Ince azonban később kibékült a Barberini családdal, és ezért megbocsájtott nekik, Antonio Barberinit ismét visszahelyezte a Kongregáció élére, a kardinális a prefektusi tisztet így a haláláig, 1671-ig betöltötte.⁵³

Magyar szempontból a testület legfontosabb tagja Eitel Friedrich von Hohenzollern-Sigmaringen gróf volt, akit az olaszok számára kiejthetetlen vezetékneve helyett mint Zollerani bíborost találunk az iratokban. A negyvenéves főpap diplomataként már bebizonyította a képességeit a kölni érsek szolgálatában, és jó kapcsolatai voltak mind a bajor herceggel, mind pedig II. Ferdinánd udvarával. A bíboros 1624 őszéig élt Rómában, addig a Kongregáció szinte minden ülésén részt vett, és Németország bíboros-protectoraként ő referált a Habsburg-birodalom és így Magyarország ügyeiről is. 1624 őszén azonban elhagyta Rómát, mert kinevezték osnabrücker püspöknek, nem sokkal később, 1625-ben pedig meghalt.⁵⁴ A következő években, 1624 és 1631 között, a ma-

51 APF Acta SC Vol. 3. Fol. 20.

52 *Andreas Kraus*: Die auswärtige Politik Urbans VIII. Grundzüge und Wendepunkte. In: Mélanges Eugène Tisserant. IV. Archives Vaticanes, histoire ecclésiastique. Roma, 1964. (Studi e testi 234.) 407–426.

53 *Sisto da Pisa*: Il cardinale Antonio Barberini seniore O. M. Cap. (1569–1646). Collectanea Franciscana 1934. 205–225.; *Dizionario biografico degli italiani*. 6. Roma, 1964. 165–166., 172–176.

54 Hauptinstruktionen Gregors XV. i. m. I. 452., további irodalommal.

gyarországi missziók iratairól több bíboros is beszámolt a Kongregáció ülésein, attól függően, hogy éppen kik voltak jelen. A magyar ügyek előadói között voltak a már említett Sant’Onofrio (Barberini) bíboros, a pápa bátyja, továbbá Caetano kardinális, Teodoro Trivultio, Aloisio Capponi, Bernardino Spada bíborosok, a spanyol Egidio Albornoz, és a titulusa alapján csak Sancti Sixti bíborosnak nevezett Laudio Zacchia.⁵⁵ Volt azonban a Magyarországról referálók között egy olyan bíboros is, aki igazán jól ismerte a magyar ügyeket, hiszen korábban a Habsburg-birodalom főminisztere volt: Melchior Khlesl kardinális 1611 és 1618 között II. Mátyás mindenható minisztereként irányította a birodalmat, de az uralkodó életének utolsó hónapjaiban a leendő II. Ferdinánd megbuktatta és fogságba vetette. Innen a pápa kérésére az Angyalvárba került, majd 1623–1627 között immár szabadon római száműzetésben élt, és a jegyzőkönyvek tanúsága szerint aktívan részt vett a Hitterjesztés Szent Kongregációja munkájában.⁵⁶

A Kongregáció igazi motorja, az iratok fáradhatatlan tanulóozója, a döntések előkészítője Francesco Ingoli, a Hitterjesztés Szent Kongregációja titkára volt. XV. Gergely Ingolit bízta meg az unokaöccse, Ludovico Ludovisi nevelőjének feladataival – nem sokkal később a fiatal tanítványból a pápaság „erős embere”, a Hitterjesztés Szent Kongregációja tagja, majd prefektusa lett. Ingoli roppant fontos titkári tisztét azonban a patrónusa, Ludovisi kardinális bukása, majd az újabb pártfogói, a Barberini-kardinálisok száműzetése után is, egészen 1649-ben bekövetkezett haláláig megőrizte, mivel mind a két újabb pápával, VIII. Orbánnal és X. Incével is igen jó kapcsolatot épített ki azokban az években, amikor azok még bíborosként a Kongregáció tagjai voltak.⁵⁷

Az 1622 és 1649 közti szűk három évtizedben Francesco Ingoli a magyarországi katolikus egyháztörténetnek is az egyik központi szereplője volt, ez a tény azonban a Kongregáció levelezésének és levéltárának rendkívüli titkossága miatt a kortársak előtt rejtve maradt.⁵⁸ Pedig Ingoli apró, sietős betűivel felrótt

55 APF Acta SC Vol. 8. Fol. 309/v. (Sancti Sixti); APF SOCG Vol. 320. Fol. 18/v. (Spada); Vol. 73. Fol. 154/v. (Caetano); Vol. 219. Fol. 384/v. (Sancti Honuphrii).

56 *Hierarchia Catholica* IV. 13., 256., 368.; *Robert Evans*: The Making of the Habsburg Monarchy 1550–1700. An Interpretation. Oxford, 1979. 43–67.; *Johann Rainer*: Kardinal Melchior Klesl 1552–1630. Vom „Generalreformer” zum „Ausgleichspolitiker”. Römische Quartalschrift für Geschichte und Altertumskunde 1964. 14–35.; *Hermann Tüchle*: Acta SC de Propaganda Fide Germaniam spectantia. Die Prothokolle der Propagandakongregation zu deutschen Angelegenheiten. 1622–1649. Paderborn, 1962. 1–17.

57 *Josef Metzler*: Francesco Ingoli, der erste Sekretär der Kongregation (1578–1649). In: *Memoria rerum* I/1. 197–243.; *Francesco Ingoli*: Relazione delle quattro parti del mondo. Ed. Fabio Tosi. Roma, 1999. XVII–XXX. és 293–329.; *Dictionnaire d’histoire et géographie ecclésiastiques*. XXV. Paris, 1995. 1150–1157.; *Roberta Vicchi*: I mille volti della missione. Francesco Ingoli da Ravenna al mondo. Ravenna, 1999. 2–3.; *Nicola Kowalsky*: Il testamento di Monsignor Ingoli, primo segretario della Sacra Congregazione „de Propaganda Fide”. *Neue Zeitschrift für Missionsgeschichte* 1963. 272–283.

58 *Nicola Kowalsky*: L’archivio della Sacra Congregazione „de Propaganda Fide” ed i suoi archivisti. Romae, 1964. passim.; *Uő*: L’archivio della Sacra Congregazione „de Propaganda Fide”. *Rassegna degli archivi di stato* 1965. N° 1. 37–44.

feljegyzéseit a királyi Magyarország, a hódoltság és Erdély missziós iratainak százain megtaláljuk, és ezek a sorok nagyban befolyásolták nemcsak az itteni misszionáriusok, de a püspökök, prépostok, plébánosok, sőt a hívek sorsát is.

Az egyes ügyekről sohasem maga Ingoli döntött, ő csak előkészítette a határozatokat. A Kongregáció titkára mindig mintegy közvetítőként lépett fel a Hitterjesztés Szent Kongregációja kardinálisai és a kérelmező misszionárius között. Francesco Ingoli nagyszámú levelében, amelyek ritkán eredetiben, gyakran a másolati kötetek lapjain, de még gyakrabban hevenyészett (és emiatt módfelett nehezen olvasható) fogalmazványokként a beadványok hátoldalain találhatóak, a missziók szinte minden kérdésével foglalkozott.

Ingoli minden egyes, a Kongregációba érkező iratot átolvasott, és ezért igen jól kiismerte magát a világ minden sarkában térítő missziók ügyeiben. Emiatt a kardinálisok általában elfogadták a véleményét, és így a javaslatait a bíborosok tanácsa a legtöbbször a Kongregáció parancsa formájában megerősítette. Az iratok hátoldalán az is jól követhető, hogy akár Pázmány Péter kéréséről, akár a csíksomlyói kolostorba telepítendő kapucinusokról vagy a török bíróságok előtt veszekedő hódoltsági jezsuitákról volt szó, a Hitterjesztés Szent Kongregációja üléseinek rövid, tömör határozatait Ingoli fogalmazta, alakította, csiszolta, nyilván a bíborosok vitáját követve.

Ingolival és a Kongregáció másik, nem bíboros rangú tagjával, Giovanni Battista Agucchival a kor nagy – a római inkvizíciót is erősen foglalkoztató – vitájának, a kopernikuszi világról folytatott disputának két, más-más oldalon álló, bár végig jó barátságban maradó képviselője is részt vett a Propaganda munkájában. Francesco Ingoli, aki diákként a padovai egyetemen minden biznnyal hallgatta Galilei előadásait is, még a Hitterjesztés Szent Kongregációja megalapítása előtt keletkezett írásaiban erősen támatta Galileit, Keplert és velük együtt a kopernikuszi világról, amelyben pápaellenes protestáns támadást látott. Agucchi azonban Galilei barátjaként és híveként írásaiban a kopernikuszi világról mellett foglalt állást. Mindez világosan jelzi, hogy az új Kongregáció vezetői rendkívül művelt és tájékozott emberek voltak – az Angliától Perzsiáig, Indiától Afrikáig térítő misszionáriusokat irányítva, erre nagy szükségük is volt a következő esztendőben.⁵⁹

Az új Kongregáció alig egy héttel a megalapítása után, 1622. január 14-én már össze is ült.⁶⁰ A bíborosok megvitatták az alapító pápai bulla tervezetét – ezt a bullát hosszas vita és számos további javítás után végül csak 1622 októberének első napjaiban nyomtatták ki, ekkor bocsájtotta ki ünnepélyesen a pápa, de úgy, hogy visszadatálta június 22-re. Az *Inscrutabili divinae providentiae* kezdetű bulla összefoglalta az új Kongregáció céljait: A Propaganda hatóköre a bulla értelmében az egész ismert világra, sőt a majdan felfedezendő területekre

59 G. Pizzorusso: Agli antipodi di Babele i. m. 489.; Dizionario biografico degli italiani. 1. Roma, 1960. 505.; Die Hauptinstruktionen Gregor XV. i. m. 210–214.

60 APF Acta SC Vol. 3. Fol. 1–2. (Bár a 3. számot viseli, ez az első a Kongregáció jegyzőkönyveinek kötetei sorában, mint említettem, az Acta 1. és 2. kötete csak másolatokat tartalmaz.)

is kiterjed. A Kongregáció a politikai harcoktól és a világi hatalmaktól egyaránt távol marad, és az egyházi bíróságok, a kényszerítés és az inkvizíció helyett a prédikálás és meggyőzés szelíd módszereivel térít.⁶¹

Az alapító bulla semmilyen földrajzi határt nem szabott a missziós hatóságnak, egyformán alárendelte az új kongregációnak a missziókat a pogányok, a protestánsok és az ortodoxok földjén, de a katolikus uralkodók államaiban is. Nem ez volt azonban az első és nem is az utolsó pápai bulla, amelynek a rendelkezései nem érvényesültek korlátlanul: éppen a katolikus egyház fejének leghűségesebb hívei tanúsították a legnagyobb ellenállást. Nyilvánvaló volt, hogy a katolikus országokban Róma szoros fennhatósága alatt térítő misszionáriusok igen hamar konfliktusba fognak kerülni mind a katolikus uralkodókkal, mind pedig az egyházmegyéiket igazgató megyéspüspökökkel – mind a kettő gyorsan bekövetkezett Magyarországon is.⁶²

A Kongregáció felosztja a világot: Magyarország helye

A történeti köztudat a Hitterjesztés Szent Kongregációját elsősorban mint a távoli földrészekben bennszülötteket térítő missziók központját tartja számon. Ez meg is felel a Kongregáció mai működésének, továbbá a 19. században a gyarmatokon végzett térítő munkájának. A Kongregáció megalapításakor, a 17. században azonban a hittérítés súlypontja még Európában volt: ekkor még a Kongregáció munkájában a hangsúly nem a pogányok, a távoli kontinensek lakói, hanem az európai protestánsok térítésén, valamint az Itáliához oly közeli török birodalom misszióin volt. Ebből következőleg Magyarországnak mind a császár, mind pedig a szultán birodalmához tartozó darabja a Kongregáció számára a kiemelkedően fontos területek közé tartozott.

Az, hogy Európa milyen fontos volt az új missziós szerv számára, világosan kiderült abból is, hogy amikor ez az egész földkerekségre kiterjedő illetékeségű Kongregáció a megalapítása után kijelölte az egyes régiókat, a 13 nagy területi egységből nem kevesebb, mint nyolc volt európai. 1622. március 8-i ülésén a Kongregáció, elfogadva Giovanni Battista Agucchi javaslatait, felosztotta „a földkerekség tartományait”, és megállapította az ezekért a provinciákért felelős nunciásokat és bíborosokat.⁶³

61 APF Miscellanea Diverse Vol. 22. Fol. 1–8.; APF Acta SC Vol. 3. Fol. 23.; APF Lettere Vol. 2. Fol. 57–58.; Collectanea Sacrae Congregationis de Propaganda Fide seu decreta, instructiones, rescripta pro apostolicis missionibus. I. Romae, 1907. 2–4.

62 Hermann Tüchle: Im Spannungsfeld des lutherischen Christentums. In: Memoria rerum I/2. 26–63. és Djuro Kokša: L'organizzazione periferica delle missioni in Ungheria e in Croazia. In: I. m. I/2. 274–291.

63 APF Acta SC Vol. 3. Fol. 3–6.; APF Miscellanea Varie Vol. XIV/a. Fol. 642.; APF Miscellanea Diverse Vol. 22. Fol. 61.

Magyarország területén ekkor három állam osztozott, a Kongregáció szemzőgéből pedig két nagy régióhoz tartozott. A királyi Magyarország, akárcsak Csehország, a bíborosok számára a Habsburg-birodalomnak, azaz a német területeknek a része volt, míg a török hódoltságban a kardinálisok az oszmán birodalom balkáni területének „nyúlványát” látták. Az ide küldött olasz misszionáriusok ezért a szomszédos magyarországi mezővárosokban járva, hol mint „in Germania”, hol mint „in Turchia” térítve jelentettek Rómába. A magyar nemesség és ugyanígy a magyar püspökök azonban Magyarországot egységes – és hangsúlyozottan csak *átmenetileg* több részre tagolódó – területnek tekintették, ez az eltérő szemlélet azután egészen a török hódoltság végéig számos konfliktus forrása lett a Kongregáció és a magyar püspöki kar között. A magyarországi missziók történetét éppen az teszi olyan izgalmassá, hogy itt egymás mellett működtek a belső missziók (mint amilyenek pl. Franciaországban létesültek) és a külső missziók (hasonlóan pl. Kongóhoz).⁶⁴

A grazi nunciatura – mivel a császári trónt II. Ferdinánd korábbi stájer főherceg foglalta el – éppen ekkor, négy évtizedes működés után megszűnt, ezért Karintia és Stájerország is a bécsi, a kúria szóhasználata szerint a „császár melletti” nuncius, Carlo Caraffa hatáskörébe tartozott, akárcsak Németország többi része, továbbá Magyarország, Erdély, Havasalföld és Moldva. Ugyanakkor Dalmáciát, valamint Boszniát, és a Magyarországtól külön területként kezelt Szlavóniát, Horvátországot a görög szigetekkel és Albániával együtt a velencei nuncius fennhatósága alá helyezték. A török birodalom többi balkáni tartományai, Trácia, Macedónia, Bulgária, Szerbia, továbbá az ekkor Konstantinápoly környékét jelölő Romania, a (római száműzetésben élő) konstantinápolyi latin rítusú pátriárka helyben lakó vikáriusa alá tartoztak.⁶⁵

Az a következő években azután hamar kiderült, hogy a bécsi nuncius nem tudja érdemben Moldvában vagy Havasalföldén kézben tartani az ügyeket, és a – törökökkel és a Habsburgokkal szemben általában ellenséges – Velencei Köztársasághoz küldött nuncius vajmi keveset tehet pl. Bosznia katolikusaiért. Hasonlóképpen, Horvátország és Szlavónia, bár Velencéhez közelebb feküdtek, mint Bécshez, a Bécsben élő magyar király uralma alatt álltak, így itt csakis a bécsi nuncius intézkedhetett a missziók ügyében. A következő évekre kialakult azután a rend: Magyarország missziói a bécsi nunciushoz tartoztak, míg a velencei nuncius az Itáliából Magyarországra tartó vagy visszafelé induló misszionáriusok bázisát alkotta, pénzzel, támogatólevéllel, szállással gondoskodott a hittérítőkről. A moldvai, jórészt magyar katolikusok közt térítő misszionáriusok pedig a lengyelországi nunciushoz fordultak a problémáikkal. A török birodalom fővárosában, de onnan kiindulva Bulgáriában, Havasalföldön, sőt még az

64 Bernard Dompnier: Mission lointaine et (ou) mission de l'intérieur chez les Capucins français de la première moitié du XVIIe siècle. In: Les réveils missionnaires i. m. 91–106., kül. 96.

65 APF Acta SC Vol. 3. Fol. 3–6. A Hitterjesztés Szent Kongregációja 1645-ben és 1655-ben újból felosztotta a világ régióit: APF Acta SC Vol. 16. Fol. 336/r–v., Vol. 24. Fol. 35–40.; APF Miscellaneae Varie Vol. XVIII. Fol. 17.

északi Moldvában is jórészt olyan misszionáriusok térítettek, akik a konstantinápolyi latin pátriárka vikáriusa alá tartoztak. Ez a vikárius ugyanis a legtöbbször az itteni konventuális ferences kolostor házfőnöke, az isztambuli, miniatűr ferences rendtartomány provinciálisa és gyakran egyben a konstantinápolyi misszió prefektusa is volt, mint pl. az 1630-as években Magyarországon is térítő, a magyarországi provinciális címét is viselő Angelo Petrica da Sonnino.⁶⁶

A bécsi nuncius alá rendelt területek ügyeiről a Kongregáció egyetlen német bíborosa, a már említett Hohenzollern-Sigmaringen, olaszosan Zollerani kardinális referált a Kongregáció ülésein, míg a velencei nuncius tartományairól Pietro Valerio bíboros, a Kongregáció egyetlen velencei tagja (korábbi firenzei nuncius) számolt be – jól látható, hogy a Hitterjesztés Szent Kongregációja azon igyekezett, hogy minden tagját lehetőleg számára ismerős területtel bízza meg.

A konstantinápolyi latin pátriárka vikáriusa alatti régió, tehát a török birodalom európai része a későbbi VIII. Orbán pápa, Maffei Barberini kardinális hatásköre lett. Magyarország számára nem volt közömbös, hogy 1623-tól két évtizeden keresztül olyan pápa ült Szent Péter trónján, aki ezt megelőzően a szultán birodalmának ügyeivel foglalkozott, és így elődeinél bizonyára jobban értette az itteni, a kereszténységtől olyannyira különböző világ problémáit.

Pázmány Péter beadványa a Propagandának

Az új Kongregáció mindenekelőtt fel akarta mérni a világban a katolikus hittérítés helyzetét, gondjait és lehetőségeit. Minden lehetséges információforrást felhasznált. Az egyes szerzetesrendek generálisai sorban küldték átfogó jelentéseiket a Kongregációnak, a jezsuita, domonkos, ferences, kapucinus, ágostonos rendfőnökök egymás után jelentettek, általában főként az Európán kívüli missziók helyzetéről.⁶⁷

A legfontosabb összekötő kapcsot a missziós területek és a Propaganda között azonban a nunciusok jelentették, így volt ez Magyarországon is. Míg korábban a nunciusok igazi követekként főként diplomáciai feladatokat láttak el, a trentói zsinat reformjainak kibontakozásával mind fontosabb lett a szerepük a katolikus megújulásban, és mint a pápa képviselői sokféleképpen befolyásolták a helyi egyházak életét, bíraskodtak, vizitáltak, stb.⁶⁸ Carlo Caraffa nuncius – a

66 APF Acta SC Vol. 3. Fol. 3–6.; APF SOCG Vol. 75. Fol. 313., Vol. 77. Fol. 48.

67 APF Miscellanea Diverse Vol. 22. Fol. 12.; APF Congregazioni particolari Vol. 1. Fol. 161. 414–417., 430.; APF SOCG Vol. 189. Fol. 17–18., 30–33., 47–52., 298–303., 309–310., 326., 609–626.; APF Lettere Vol. 2. Fol. 2–4.

68 *Giovanni Pizzorusso*: „Per servizio della Sacra Congregazione de Propaganda Fide”: i nunzi apostolici e le missioni tra centralità romana e Chiesa universale. Cheiron. Materiali di aggiornamento storiografico, 1998. 201–217.

17. századi bécsi nunciussok közül az egyik legaktívabb – a magyarországi missziók ügye iránt is élénk érdeklődést tanúsított.⁶⁹

II. Ferdinánd 1622-ben májustól augusztusig Sopronban országgyűlést tartott, erre összegyűltek a magyarországi érsekek és püspökök is, hiszen a felsőház tagjai voltak, és így az országgyűlés alatt konferenciát tarthatott a püspökar is. A Bécsből többször is ideutazó Carlo Caraffa nuncius örömmel tudatta a magyar püspökökkel, hogy a pápa megalapította a Hitterjesztés Szent Kongregációját, és megvitatta velük az ennek nyomán kialakult helyzetet, különös tekintettel a hódoltsági egyházmegyék és az ottani hittérítés problémáira.

Pázmány 1622. július 4-én Sopronból gratulált XV. Gergely pápának a Hitterjesztés Szent Kongregációja megalapításához, és elküldte 1622. június 20-án kelt felterjesztését a magyar egyház helyzetéről. Ebben a beadványban – amelynek eddig hiába keresett eredetijét szintén az elkeveredett levéltári kötet rejtette – az esztergomi érsek a Hitterjesztés Szent Kongregációja számára maga és négy püspöktársa, Lépes Bálint kalocsai érsek (egyben győri püspök), továbbá Dallos Miklós váci, Ergely Ferenc veszprémi és Telegdy János nyitrai püspökök nevében részletes és igen alapos felterjesztést készített a katolikus vallás és egyház helyzetéről és a tennivalókról Magyarországon.⁷⁰ (Ugyanekkor önállóságát hangsúlyozandó egy igen érdekes, sokban hasonló, de külön felterjesztést készített a zágrábi püspök, Domitrovich Péter is.)⁷¹ Dallos Miklós váci püspök pedig egy dátum nélküli – de a tartalmából kikövetkeztethetően nem sokkal a Hitter-

69 Caraffa ugyanabból a kiterjedt nápolyi arisztokrata nemzetségből származott, mint a 16. században IV. Pál pápa, és a 17. század végén az eperjesi véisztörvényszéket is felállító Antonio Caraffa császári tábornok. Carlo Caraffa azonos nevű unokaöccse szintén aversei püspökként volt 1658–1664 között bécsi nuncius. *Donato Squicciarini: Nunzi apostolici a Vienna*. Roma, 1998. 113–116., 130–132.; *Dizionario biografico degli italiani*. 19. Roma, 1976. 485–494., 509–517.; *Hauptinstruktionen Gregors XV. i. m. I. 257–260.*, további irodalommal.

70 APF SC Dalmazia Miscellanea Vol. 3. Fol. 131–133. Az eredeti irat – bár több történész is kereste – eddig ismeretlen volt, de a másolatait már korábban kiadták: *Archivum Romanum Societatis Iesu*. (Roma), *Austria* Vol. 20. Fol. 175–176.; *Biblioteca Apostolica Vaticana*, *Vaticani Latini* 6696. Fol. 75–77.; *Hanuy F.*: i. m. I. 291–295.; *Michael Laczko: Memoriale archiepiscopi Strigoniensis Petri cardinalis Pázmány ad Sacram Congregationem de Propaganda Fide de modo iuvandi religionem catholicam in Hungaria anno 1622*. Most (Cleveland) 1956. 83–93.; (*M. Laczko téves feltételezése szerint a beadvány eredetije a referáló bíboros, Zollerani iratai közt lappangana: „inter eius chartas disperdita est”.*) Vö. *Tusor Péter: A pápai diplomácia javaslatai 1639-ben a Szentszék részvételére a magyarországi katolikus restaurációban*. Ráday Gyűjtemény Évkönyve IX. Bp. 1999. 19–27.

71 Domitrovich Péter zágrábi püspök külön beadott feljegyzésében szintén a papnevelés és a szemináriumok fontosságát hangsúlyozta, Zágrábban és Rómában kellene ilyen, horvátokat képző intézményeket felállítani, ahová nemesek és nem nemesek egyaránt jelentkezhetnének. A püspök konkrét javaslatokat tett a szemináriumok anyagi támogatására is. APF SC Dalmazia Miscellanea Vol. 3. Fol. 206–207/v. Caraffa nuncius kísérelőlevele: Uo. 204/r–v. A zágrábi püspök beadványát is ez az elveszett levéltári kötet rejtette. A feljegyzést már a 19. század derekán hiába kereste Fraknoi Vilmos: „Ugyanezen értekezlet alkalmával a zágrábi p[üspö]k külön emlékiratot dolgozott ki [...] Ennek is fölterjesztetni kelle, de azt nem találtam föl.” *Frankl [Fraknoi] Vilmos: Pázmány Péter és kora*. II. (1622–1631.) Pest, 1869. 48.: 1. jegyz.

jesztés Szent Kongregációja megalapítása és a nikolsburgi béke után, azaz 1622-ben készült – felterjesztésben fordult Rómához, szintén a katolikus egyház helyzetét és a teendőket ismertetve.⁷²

Pázmány röviden bemutatta a három részre szakadt Magyarország katolikusainak helyzetét. Még a királyi Magyarországon is csak a lakosság egytizede katolikus, a többiek mind Luther és Kálvin követői. Az esztergomi érsek is száműzetésben él, rajta kívül csak három rezideáló püspöke van a katolikus egyháznak, a győri, veszprémi és nyitrai. (Hozzátehetjük: a 16–17. században a török mindhármuk székhelyét rövid időre birtokba vette, akárcsak a váradiét. Így nem maradt olyan egyházmegye, ahol a püspök a török korban megszakítás nélkül rezideálhatott volna.) A többi püspökség Pázmány szerint csak tituláris, a püspökök elvesztették a javaikat, és a székhelyükön nem élhetnek. Pázmány szerint a politikai helyzet sem kedvezett a katolikus egyháznak. A későbbi korok nagy ideálja, a vallásszabadság elborzasztó szitokszó volt a 17. századi emberek számára. Pázmány is felháborodottan állapította meg, hogy a korábbi felkelések nyomán királyi oklevelek, sőt törvénycikkek engedélyezték a vallásszabadságot, ezért azután bárki bármilyen szekta tanításait büntetlenül hirdetheti. Sőt a püspökök még a saját jobbágyaikat sem kényszeríthetik az igaz valásra, hanem el kell hogy tűrjék a birtokaikon ezeket a „pokoli lelkészeket” (*ministros infernales*).

A török alatti országrészben hatalmas a paphiány, az ottani papok alig tudnak megélni. Mindössze néhány jezsuita térít Pécs környékén, néhány ferences pedig a gyöngyösi kolostorban, a világi papok száma pedig húszra tehető – Pázmány becslése szerint ennyiből állt a hódoltsági katolikus klérus. Ezért azután világi katekisták olvassák fel a postillákat, esketnek, temetnek – Pázmány nem illette ugyan őket ezzel a szóval, de ők a hódoltsági katolicizmus megtartói, a licenciátusok (félpapok) voltak.⁷³ Az erdélyi fejedelemség területén is igen nehéz a katolicizmus helyzete, folytatta Pázmány, bár két-három katolikus főúr tarthat házikáplánt. Három-négy „álsruhás” jezsuita mellett egész Erdélyben a Székelyföldön kívül talán hat világi pap él. A Székelyföld az egyetlen katolikusnak megmaradt vidék a fejedelemségben, itt Csíksomlyó kolostorában 2-3 ferences maradt, míg a környező falvakban mintegy tíz plébános lehet. Nem sokkal jobb a katolikus egyház helyzete a királyi Magyarországon sem: a nagy paphiány miatt a püspökök kénytelenek megtúrní a tudatlan, nyíltan ágyastartó papokat is.

72 Dallos Miklós győri püspöknek politikai és diplomatikai iratai (1618–1626). Ed. Frankl Vilmos–Ráth Károly. Esztergom, 1867. 230–234.

73 *Koloman Juhász*: Laien im Dienst der Seelsorge während der Türkenherrschaft in Ungarn. Ein Beitrag zur Geschichte der Seelsorge. Münster, 1960. 61–77.; *Coloman Juhász*: Laienapostel während der Türkenherrschaft. Theologie und Glaube 1935. 1–14. (klny.); *Tóth István György*: Diákok (licenciátusok) a moldvai csángó magyar művelődésben a 17. században. In: *Az értelmiség Magyarországon a 16–17. században*. Szerk. Zombori István. Szeged, 1988. 139–148.

Végezetül Pázmány igen nyomatékosan említette meg azt is, hogy a katolikus egyház elvesztette a javait, ezeket részint elzálogosították a kincstárnak, részint pedig világiak foglalták el.

Miután ismertette a magyarországi katolikus egyház „gyászos” helyzetét, Pázmány hat pontban fogta össze a teendőket. Pázmány, az egyetem- és szemináriumalapító főpap, a jezsuitából lett esztergomi érsek javaslatai szinte mind a tanulással kapcsolatosak. Főként attól remélte a magyar katolikus egyház talpra állítását, ha annak elegendő tanult papja lesz. A nagyszombati egyetem későbbi megalapítóját nagyon foglalkoztatta a pápai engedéllyel működő egykori kolozsvári jezsuita egyetem: azt javasolta a Hitterjesztés Szent Kongregációja bíborosainak, hogy a mostani pápa kövesse XIII. Gergely példáját, aki jelentős összeggel támogatta a Báthory István alapította kolozsvári egyetemet, hiszen így hamarosan az egész erdélyi nemesség katolikus lesz, írta az érsek töretlen optimizmussal. Ha a pápa 2000 aranyat küld a nagyszombati jezsuitáknak a papnevelésre és ugyanannyit a nemesifjak oktatására, akkor Magyarországon is rövid idő alatt csodálatos változás következik be. Ennek a hatalmas országnak azonban nem elég egy kollégium, ezért a bíborosok tegyenek le tízezer aranyat Bécsben, mint tőkét, és ennek évi kamataiból majd a jezsuiták még egy másik magyarországi kollégiumot is fenntartanak.

A pápa növelje a római Collegium Germanicum Hungaricumban tanuló kispapok számát is, és gondoskodjék a számukra útiköltségről. A bíborosok buzdítsák a többi magyar püspököt is, hogy alapítsanak szemináriumokat – igaz, a háborúk miatt ziláltak a pénzügyeik, de ha többen összefognának, mégiscsak tehetnének valamit.

Pázmány tehát a bajok okát elsősorban a tanult papok hiányában látta, és ezért iskolák, kollégiumok, szemináriumok, egyetemek megalapításától remélte a megoldást – a Hitterjesztés Szent Kongregációjától pedig főként pénzt várt ezek számára. Ezenkívül azt kérte, hogy a csíksomlyói kolostorba küldjön a ferences rendfőnök példás, tanult és magyarul tudó szerzeteseket.

Dallos Miklós váci püspök szintén a Hitterjesztés Szent Kongregációja megalapítása alkalmából készített feljegyzést, az új kongregáció pontos nevét szemmel láthatólag még nem is tudta. A nagy műveltségű váci püspök, a püspöki kar egyik legmarkánsabb egyénisége emlékiratában röviden vázolta a három részre szakadt Magyarország vallási helyzetét – véleménye jórészt egybecsengett Pázmányéval, de a hangsúlyok eltolódására érdemes felfigyelnünk.⁷⁴

Pázmány is kiemelte a saját felterjesztésében, ám Dallos még sokkal hangsúlyosabban írt arról, hogy az egyházi bíróságok jogköre Magyarországon igen szűk, szinte csak a házasságok ügyére terjed ki. A katolikus papok műveletlenek, ezért nem vitatkozhatnak eredményesen a protestáns prédikátorokkal,

74 Akárcsak Pázmány, Dallos is rendkívül elítélően szólt arról, hogy Magyarországon a törvények „akkora vallásszabadságot” engedélyeznek, hogy bárki elhagyhatja a katolikus vallást valamely szekta (értsd: protestáns felekezet) kedvéért. Dallos Miklós i. m. 230–234.

ezenkívül igen sokan ágyast tartanak – ennek a papneveldek hiánya az oka, írta, egybehangzóan Pázmány megalapításával.

Dallos püspök azonban nagyobb figyelmet szentelt a missziók ügyének, mint az esztergomi érsek. A katolikus egyház szomorú helyzetéből az következik, írta Dallos, hogy Magyarországon, „ahol a szent inkvizíció működése nem engedélyezett”, senkit sem lehet egyházi bíróságokkal és büntetésekkel a katolikus hitben megtartani vagy katolikus hitre téríteni. Mivel az erőszak útja nem járható, ezért missziókkal kell segíteni a Magyar Királyságon, hogy azok itt – a missziószervezés egyik nemzetközi kulcsszavával – „suavi tractu”, azaz „gyengéden” térítsenek.⁷⁵ A missziókba azonban alkalmas papok kellenek – kanyarodott vissza Dallos püspök is a papnevelés kérdéséhez.⁷⁶

Pázmány Péter feljegyzése arról tanúskodik, hogy a grazi egyetem korábbi jezsuita professzora elsősorban attól várta a magyarországi katolikus egyház megújulását, ha minél több papot minél magasabb szinten képeznek ki, lehetőleg persze a jezsuiták. Nagyon konkrét és gyakorlatias javaslatokat tett arra is, hogy hogyan lehetne ennek az anyagi alapjait biztosítani. Az érsek feljegyzéséből azonban legalább annyira érdekes, ami nincs benne, mint az, amiről Pázmány valóban írt.

Bár a terjedelmes feljegyzést a Hitterjesztés Szent Kongregációja, a missziós főhatóság megalapítása alkalmából készítette, Pázmány ebben mindössze egyetlen kurta mondatban említette meg a missziókat: „Hadd folytatódjanak a missziók, különösen a törökök között.” Pázmány ezen sorai egybecsengenek későbbi nyilatkozataival, amelyekkel a Kongregáció által küldött misszionáriusokat fogadta. Az érsek mind a Rómába küldött leveleiben, mind pedig a nála jelentkező olasz hittérítőknek szóban is többször kifejtette, hogy Magyarországon semmi szükség a nyelveket nem tudó olasz misszionáriusokra, inkább anyagilag támogatassa Róma az itteni püspököket és a papságot, ha valóban tenni akar valamit a hitterjesztésért – mindenekelőtt a papneveldek számára küldjenek pénzt.⁷⁷

Bő egy hónappal Pázmány idézett feljegyzése után, 1622. július 23-án Carlo Caraffa nuncius ismét Sopronban volt, innen tájékoztatta Sauli bíborost, a Hitterjesztés Szent Kongregációja elnökét arról, hogy mit végzett az országgyűlésen a hódoltsági püspökökkel tanácskozva – a nuncius korábban ismeretlen beszámolóját is a most előkerült levéltári kötet rejtette.⁷⁸ A Kongregáció megbízta Caraffát, hogy szólítsa fel a kalocsai érseket és a többi püspököt

75 Míg a misszionáriusok sok helyen rendkívül ellenségesen álltak szemben a felszentelés nélkül szentségeket kiszolgáltató licenciátusokkal, addig Dallos a feljegyzését azzal fejezte be, hogy ha nincs elég alkalmas plébános, akkor a püspökök bízzanak meg a plébániákon példás életű laikusokat, akik postillákat olvasnak fel a népnek, keresztelnek, temetnek, hogy a hívek megmaradjanak a katolikus vallásban. Dallos Miklós i. m. 230–234.

76 Dallos Miklós i. m. 230–234.

77 APF SOCG Vol. 76. Fol. 291., 292., Vol. 77. Fol. 49.; *Hanuy F.*: i. m. II. 539–540. (*Hanuy F.* mindkét levélben tévesen tüntette fel Borgia bíborost a Hitterjesztés Szent Kongregációja prefektusaként.)

78 APF SC Dalmazia Miscellanea. Vol. 3. Fol. 202–203/a/v. + 207/v.

arra, hogyan menjenek a székhelyükre, a hódoltságba.⁷⁹ A püspökök szerint azonban ez életveszélyes lett volna, ezért inkább csak vikáriusokat küldtek maguk helyett.

Lépes Bálint kalocsai érsek és győri püspök azt mondta Caraffának, hogy ötéves érseksége alatt minden erőfeszítése ellenére nemcsak azt nem tudta megállapítani, hogy milyen állapotban van az egyházmegyéje, de még azt sem, hogy milyen vallásúak az ott élő emberek. Lépes érsek megígérte azonban a nunciusnak, hogy tájékozódik az egyházmegyéje helyzetéről, és e célból oda küld egy papot, lehetőleg egy obszerváns ferencset, mert őket a törökök jobban eltűrik a területükön.

Az említett Dallos Miklós váci püspök hasonló pesszimizmussal nyilatkozott, amikor Caraffa a Hitterjesztés Szent Kongregációja nevében a híveiről kérdezte: eddig nem sokat tehetett az egyházmegyéjéért, amelyet előbb az erdélyi fejedelem, majd a törökök elfoglaltak. Az országgyűlésen – mondta a püspök – most tárgyalnak arról is, hogy a váci püspök javait tárgyalások útján visszaszerzik a törököktől, ha ezt elérnék a Portán, akkor szívesen rezideálna. (Nem lehet kétségünk afelől: mind a nuncius, mind pedig a római kifogásokra így visszavágó váci püspök pontosan tisztában voltak azzal, hogy mennyire reális a hódoltságban fekvő püspöki birtokok visszakérése a törököktől...) Dallos püspök vikáriusaként egy szerzetest küldött az egyházmegyéjébe, és mint elmondta, így tett a többi hódoltsági püspök is. A boszniai püspök vikáriusa a hódoltságban egy obszerváns ferences szerzetes, a pécsi püspök pedig jezsuitákat küld.⁸⁰

Pázmány és püspöktársai felterjesztését a Hitterjesztés Szent Kongregációja bíborosai az 1622. október 17-i ülésükön tárgyalták meg. A kardinálisok utasították a ferences generálist, hogy mihamarabb küldjön alkalmas szerzeteseket a csíksomlyói kolostorba, Caraffa nunciustól pedig információt kértek arról, hogy az egykori kolozsvári jezsuita kollégium a pápai segélyeken kívül milyen forrásokkal rendelkezett.⁸¹

A Hitterjesztés Szent Kongregációja levéltára tele van a katolikus vallás ügyét előmozdítani akaró, jó szándékú, ám örökre félretett felterjesztésekkel.

79 A Propaganda a hódoltsági püspökök rezideálásához később is ragaszkodott, bár azt persze nem tudta elérni: APF Acta SC Vol. 3. Fol. 103–104.; APF Lettere Vol. 3. Fol. 94. Vinkovics Benedek pécsi püspök még teológiai szakvéleményt is kért, amelyet továbbított a Hitterjesztés Szent Kongregációja bíborosainak, arról, hogy köteles lenne-e Pécsen, a török alatti egyházmegyéjében rezideálni. APF SOCG Vol. 75. Fol. 207–212/v. A felkért teológusok megállapították, hogy Vinkovicsnak van saját vikáriusa, aki a török alatt az egyházkormányzati teendőit jól ellátja, a püspöki szentelményekért pedig a hívek menjenek a „szomszédos” boszniai ferences-püspökhöz. A pápa azért sem várhatja el, hogy Vinkovics a hódoltságban lakjon, hiszen a konstantinápolyi latin pátriárkától sem kéri, hogy Isztambulba menjen. Uo.

80 APF SC Dalmazia Miscellanea. Vol. 3. Fol. 202–203/a/v. + 207/v. A nuncius Dallos Miklós és Lépes Bálint mellett Majtényi László szerémi, Herovich Mátyás csanádi, Ergely Ferenc veszprémi, Balásfy Tamás pécsi és Sennyey István boszniai püspökök véleményét továbbította.

81 APF Acta SC Vol. 3. Fol. 18–20.

Pázmány beadványa azonban nem jutott ezek sorsára, hanem éppen ellenkezőleg, igen nagy hatása volt. A Kongregáció a következő években a királyi Magyarország és Erdély hittérítéséről határozva valóban a Pázmány beadványában foglaltak szerint járt el: Erdélyben 1630-ig szinte kizárólag a csíksomlyói kolostorral foglalkozott, míg a királyi Magyarországon leginkább a papnevelés, különösen a Pázmány által Bécsben létesítendő szeminárium, a *Pázmáneum* megalapítása, támogatása érdekelte a bíborosokat.

A Hitterjesztés Szent Kongregációja üléseinek jegyzőkönyvei szerint 1622 és 1629 között, nyolc esztendő alatt a Propaganda több mint félszáz alkalommal foglalkozott a magyarországi ügyekkel. A Magyarországra vonatkozó legtöbb napirendi pont, összesen 21 bejegyzés, az iskoláztatás kérdéseivel, a bécsi Pázmáneummal, a szemináriumok alapításával, ezek anyagi alapjának megteremtésével, a római Collegium Germanicum Hungaricum növendékeivel kapcsolatos. 8 alkalommal a magyarországi püspökök pápai megerősítését és rezideálási kötelezettségét tárgyalták a bíborosok, míg tízszer foglalkoztak a hódoltsággal. Erdély és a hozzá csatolt hét vármegye ügyeit kilencszer tárgyalták, ebből öt alkalommal a végül meg nem valósult kapucinus misszióról, háromszor pedig Nagyajtai Darkó János tervezett missziójáról volt szó. A királyi Magyarország misszióiról szólva megdicsérték Althan grófit, a komáromi jezsuiták pártfogóját (némi félreértéssel budai missziót tulajdonítva neki), míg a Vincenzo Pinieri vezette olasz konventuális ferences hittérítőkről kétszer tárgyaltak. A Propaganda tehát valóban a Pázmány számára legfontosabbnak tűnő papnevelés kérdésével foglalkozott a leggyakrabban.⁸²

A Hitterjesztés Szent Kongregációja nemcsak a rendfőnökök és a nunciások útján informálódott, de a már a terepen működő hittérítőktől is. E misszionáriusok hamar felismerték a nagy lehetőséget, hogy az új szentszéki hivatalnál minél előbb jelentkezve egyengethették a karrierjüket, és siettek is élni az alkalommal: valósággal elárasztották beadványaikkal a Kongregációt. Buzgóságuknak kitűnő jeleit köszönhetünk a világ minden tájáról.⁸³ A katolikus egyház több mint másfél évezredes története folyamán Róma először tájékozódott egyszerre és ilyen részletesen a világ legkülönbözőbb tájain élő katolikusokról. A 17. század elején a Föld lakóiról a pápán kívül egyetlen más uralkodónak sem voltak ennyire átfogó ismeretei.

A magyarországi török hódoltságról elsőként a mohácsi plébános, a bosnyák Don Simone Matkovich, és a „bácsi apát” fiktív címét viselő Paolo Torelli tudósította a Propagandát.

82 A Pázmáneumra ld. *Galla Ferenc: A Pázmáneum alapítása és a Szentszék*. Vác, 1935. 69–98. A Pázmáneum történetét Fazekas István dolgozza fel készülő tanulmányában.

83 APF Miscellanea Diverse Vol. 22. Fol. 180–182/v. (Don Simone Matkovich a magyarországi török hódoltságról.) További jelentések a Kongregáció alapítását követő hónapokból a világ minden tájáról: Uo. Fol. 458/r–v. Román vajdaságok, Fol. 183. skk. Perzsia, Oroszország, Tatárország, Fol. 511. Japán, stb., Fol. 29. Madagaszkár, Fol. 74. skk. Belgium, Fol. 88–91. Lengyelország, Fol. 102–109/v. Bulgária, Fol. 110–119/v. Írország, Dánia, Fol. 143–146/v. Bosznia, Fol. 152/r–v. Havasalföld, Fol. 154–157. Csehország, Morvaország.

Az ekkor Rómában időző Paolo Torelli az unokaöccse volt Bonifacio di Ragusa stagnói püspöknek, a hódoltság első apostoli vizitátorának. Torelli világi pap létére még 1615-ben V. Pál pápától megkapta a bácsi, Rómában bencésnek hitt Szent Mária-apátság titulását.⁸⁴ Egy pap, aki nem is szerzetes, ám egy üres obszerváns ferences kolostor bencés apátja – mindez teljes képtelenség, de mégis volt értelme: ezzel az apáti titulussal és V. Pál brévéjével Torelli hét évig úgy missziózhathott Bácskában, hogy működése nem vetette fel a királyi Magyarországon élő megyéspüspökök és a missziópüspökök viszonyának mindig nehéz kérdését. (Torelli egyébként mind a kalocsai érsek, mind pedig Pietro Caticch belgrádi-prizreni püspök vikáriusának mondta magát.) A „bácsi apát” a törököktől engedélyt szerevezve újjáépített két lerombolt templomot, ezekben egy-egy papot helyezett el. Torelli felhatalmazásokat, horvát nyelvű könyveket, és főként pénzt remélt az új Kongregációtól: a hódoltságban működő papoknak, írta, a Szentszék anyagi támogatására, biztos évi ellátmányra van szükségük, nemcsak azért, hogy abból megélhessenek, hanem azért is, hogy megvesztegetéssel nyerjék el a török hatóságok jóindulatát. Torelli „apát” – aki a következő évben, 1623-ban felkereste Budát is, ahol titokban misézett az ottani katolikusoknak – minden bizonnyal szívesen vállalta volna a missziópüspökség terheit is, de a Propaganda választása nem rá esett.

Hasonló célok vezették a mohácsi plébánost, Don Simone Matkovichot is, amikor a Propaganda megalapításának hírére még 1622-ben sietve Rómába utazott. Matkovichot Bartolomeo Cassio dalmát jezsuitával együtt, tíz évvel korábban, 1612-ben szintén V. Pál pápa bízta meg a magyarországi török hódoltságban indítandó misszióval. Római tartózkodása alatt Don Simone több nagy jelentéssel és rengeteg rövid kérelemmel bombázta a Kongregációt. Jelentései elsősorban a misszionárius saját szenvedéseit és érdemeit domborították ki – régen kiérdemelte már ezt a missziópüspökséget, sugallták a beszámolóit.⁸⁵

84 APF SOCG Vol. 382. Fol. 228., 229., 234/v., 235/v.; APF SC Dalmazia Miscellanea Vol. 3. Fol. 159–160/v.

85 Don Simone szerint mind a török szultán, mind pedig Bethlen Gábor erdélyi fejedelem fő gondja az volt, hogy őt eltegyék láb alól, lehetőleg elevenen megnyúzva, és csak a pasáknak és bégeknek adott hatalmas ajándékokkal hátrította el ezt a veszedelmet. APF Miscellanea Diverse Vol. 22. Fol. 180–182/v. Don Simone Matkovich életrajza, amely azonban éppen a misszionáriusra vonatkozó legfontosabb, az említett elveszett Propaganda-kötetben található iratokat még nem ismerhette: *Molnár Antal*: Egy katolikus misszionárius a hódolt Dél-Magyarországon: Don Simone Matkovich. In: R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv születésének 70. évfordulója tiszteletére. Szerk. Tusor Péter. Bp. 1998. 232–250. Don Simone Matkovichra: *Tóth István György*: Egy hódoltsági plébános panasza a ferencesek, a jezsuiták és Róma ellen. In: *Miscellanea fontium historiae Europaeae*. Emlékkönyv H. Balázs Éva történészprofesszor 80. születésnapjára. Szerk. Kalmár János. Bp. 1997. 107–112.; *Uő*: A mohácsi plébános, a budai pasa és a kálvinista konstantinápolyi pátriárka. Don Simone Matkovich levelei a Hitterjesztés Szent Kongregációjához (1622–1635). In: Ráday Gyűjtemény Évkönyve VIII. Bp. 1997. 185–252.; *Uő*: Misszionárius a hódoltságban. Egy katolikus plébános megpróbáltatásai. *História* 2000. 7. sz. 26–27.

A mohácsi plébános beadványai ugyanakkor éles szemű, adatokban gazdag leírását is adták a hódoltsági katolicizmus problémáinak. A török alatt élő katolikusok hiába várnak segítséget a királyi Magyarországon lévő püspököktől, írta Don Simone, mert azok nem törődnek velük, ráadásul mindenkit, aki onnan jön a hódoltságba, a törökök eleve kémnek tekintenek. A Dráva menti horvát reformátusok el akarják foglalni a katolikus templomokat, a világi pap plébánosokat pedig a bosnyák ferencesek igyekeznek kiszorítani. Csak egy, a környéket jól ismerő, misszionáriusi tapasztalattal rendelkező helybeli pap missziópüspöki kinevezése segíthetne mindezekben a bajokon, ajánlkozott fel Don Simone a Propagandának, de hiába.⁸⁶

1623-ban egy társával együtt Rómába utazott Paolo Papich bosnyák ferences, későbbi bácskai misszionárius. A szófiai missziópüspökséget szerette volna megszerezni, de ő sem járt sikerrel. Részletes jelentést készített viszont a Hitterjesztés Szent Kongregációja számára a magyarországi hódoltság déli részére is kiterjedő bosnyák ferences missziókról.⁸⁷ Papich, miután visszatért Rómából – mint ez a most előkerült levéltári kötetben található beszámolójából kiderül – pápai brevével és a Hitterjesztés Szent Kongregációja parancsával 1624–1627 között misszionáriusként térített Bácskában, ahol híres ördögűző hírében állt, majd 1628-ban a Kongregáció a belgrádi plébániára küldte.⁸⁸

Albán vizitátor a hódoltságban: Massarecchi körútja

A Hitterjesztés Szent Kongregációja az oszmán birodalom európai tartományairól a pápai nunciustól nem várhatott olyan részletes információt, mint amilyennel Carlo Caraffa szolgált a királyi Magyarországról. A Propaganda ezért a rázúduló ellentmondásos információk özönével küszködve elhatározta, hogy ismét apostoli vizitátort küld ki, hasonlóan a már Magyarországon járt ferences Bonifacio di Ragusához, az ideküldött domonkos Agostino Quintióhoz (aki azonban nem jött el), és a raguzai bencés vizitátorokhoz, Ignazio Ale-

86 APF SC Dalmazia Miscellanea Vol. 3. Fol. 1., 27., 51/v. 96., 100–105.; APF SOCG Vol. 57. Fol. 17/r–v.

87 APF Acta SC Vol. 3. Fol. 58., 63.; APF Miscellanea varie Vol. III. Fol. 35. A bosnyák missziókról: *Tóth István György*: Szent Ferenc követői vagy a szultán katonái? Bosnyák ferencesek a hódoltsági misszióban. Századok 2000. 747–799., további irodalommal. Papichra: *Ignacije Gavran*: Fra Pavao Papić kao prevodilac. In: *Regiones Paeninsulae Balcanicae et Proximi Orientis. Aspekte der Geschichte und Kultur. Festschrift für Basilius S. Pandžić*. Hrsg. Elisabeth Erdmann-Pandžić. Bamberg, 1988. 309–321.; *Uő*: Fra Bartolomej da Salutio Sedam trublji za probuduti grešnika na pokoru. Grada za povijest knjževnosti Hrvatske. 33. Zagreb, 1991. 157–175.; *Tóth István György*: A misszionárius és az ördög. *História* 2000. 3. sz. 30–31.; *Uő*: Könyv és misszionárius a 17. századi Magyarországon és Erdélyben. In: *Berlász Jenő Emlékkönyv*. Szerk. Buza János. Bp. 2001. (s. a.)

88 APF SC Dalmazia Miscellanea Vol. 3. Fol. 118/r–v., 120/v.; APF SOCG Vol. 148. Fol. 333–334.; APF Acta SC Vol. 7. Fol. 48. (Cong. 122. N° 29.)

grettihez és Antonio Velislavihoz.⁸⁹ A balkáni török tartományokban főként az obszerváns ferences rend bosnyák tartományából származó misszionáriusok térítettek. A bíborosok azonban – a Kongregáció általános kezdeti politikájának megfelelően – pontosan ezért nem egy szerzetesre, hanem inkább egy világi papra bízták a vizitációt. Választásuk egy koszovói albán papra, a szófiai püspök korábbi szerbiai vikáriusára, Pietro Massarecchire esett.⁹⁰ Massarecchi azután később, az éppen az ő jelentése nyomán kinevezett szendrői püspök, Alberto Rengjich halála után, 1631-től immár a montenegrói Antivari (Bar) érsekeként mint a belgrádi székhelyű szendrői püspökség apostoli vikáriusa irányította a hódoltság katolikusait egészen a haláláig, 1634-ig.

A bíborosok rendkívül részletes és igen érdekes instrukcióval látták el a vizitátort, amikor Szerbiába, Boszniába, Bulgáriába és a török alatti Magyarországra küldték. Igen jellemző a Kongregáció egyik kérdése: Mi alkalmasabb vajon az eretnekek megtérítésére, akarták tudni a bíborosok, evangéliumi szelídséggel prédikáljanak-e nekik, vagy éppen a törökök segítségével üldözzék az eretnekeket? Ez utóbbinak azonban aligha volt realitása, bár egy-egy megvesztegetett török bég alkalmanként fellépett pl. a reformátusok ellen.⁹¹

A katolikus papok – írta a Kongregáció – a hírek szerint megkeresztelik a törökök (mohamedánok) gyerekeit is, és megesketik a török házasulandókat – ezt is vizsgálja ki Massarecchi, akárcsak azt, hogy harcolnak-e keresztény katonák török zsoldban a keresztények ellen. Valóban azt állítják a balkáni papok, hogy a pápának nincs hatalma a török országában? – záporoztak a kérdések Massarecchire.⁹² Ez az utasítás jól tükrözi a Kongregáció kezdeti éveinek – a világ más tájainak misszióiról írva is jól megfigyelhető – határtalan lelkesedését, azt a türelmetlen vágyát, hogy rögvest mindent megtudjon, minden problémára egyszerre találjon gyógyírt, és azt a szilárd hitét, hogy a misszionáriusok fellépése nyomán a katolikus vallás gondjai egykettőre megoldódnak. A hódoltsági katolikusok problémái azonban a következő években is megmaradtak, és így amikor a bíborosok egy évtizeddel később, 1633-ban Massarecchit, immár antivari érsekként és belgrádi-szendrői vikáriusként, újból balkáni és magyarországi

89 APF Acta SC Vol. 3. Fol. 22/v., 109/v.–110.

90 APF Visite e Collegi Vol. 1. Fol. 66–82. Kiadásai: *Krunoslav Draganović*: Izvešće apostolskog vizitatora Petra Masarechija o prilika katol. naroda u Bugarskoj, Srbij, Srijemu, Slavoniji i Bosni g. 1623 i 1624. Starine (Zagreb) 1938. 1–48. és *Marko Jačov*: Spisi Kongregacije za Propagandu Vere u Rimu o Srbima 1622–1644. Beograd, 1986. 12–21. (Én az eredeti használtam.) Vö. *Daniel Farlatus*: Illyricum Sacrum. VII. Venetiis, 1817. 123.; *Relationes* 5–16.; *Molnár Antal*: Pietro Massarecchi antivari érsek és szendrői apostoli adminisztrátor egyházlátogatási jelentése a hódolt Dél-Magyarországról (1633). Fons 1995. 175–220.; *Tóth István György*: Egy albán érsek a magyarországi török hódoltságban. Pietro Massarecchi belgrádi apostoli adminisztrátor levelei a Hitterjesztés Szent Kongregációjához. In: Borsa Iván Emlékkönyv. Szerk. Csukovits Enikő. Bp. 1998. 245–282.

91 APF Istruzioni diverse (1623–1648) Fol. 48–53.

92 *Marko Jačov*: La Santa Sede ed il patriarcato di Peć dal 1557 ad 1669. Roma, 1991. 1–9.

vizitációra küldték, két másik, rövid instrukció mellett ismét *szó szerint* ezt az utasítást adták ki a számára.⁹³

Massarechi részletes leírást adott az instrukciójában felsorolt mind a négy országról. (Albánia vizitálásáról viszont, mivel arra nem kapott utasítást, az albán pap érezhetően igen nehéz szívvel, de lemondott.)⁹⁴ Massarecchi 1623. április 18-án kezdte meg az egyházlátogatását Bulgáriában, amelynek vizitálását Nišből kiindulva végezte el. Magában Nišben a muszlim törökök és ortodox bolgárok mellett katolikus magyarokat is talált, „itt egy katolikus sincsen, kivéve néhány magyar rabszolgát” – állapította meg.⁹⁵ Innen Szófiába, a beglerbég székhelyére ment, ahol a katolikus közösséget raguzai kereskedők és kézművesek alkották, mintegy százan. Bulgária után Massarecchi Szerbiát járta be. Saját szülővárosát, a koszovói Prizrent felkeresve Massarecchi feljegyezte, hogy mivel Albánia vizitálására nem kapott parancsot, ezért oda nem is ment.⁹⁶

Massarecchi nemcsak a török uralom alatt álló Bulgáriában, de Szerbiában is rábukkant katolikus magyarokra: Szerbia közepén, Prokuplje vidékén néhány szegény sorsú raguzai mellett felszabadított magyar rabszolgákból állt a katolikus lakosság, akik egy faluban összesen tíz házban laktak, és nem volt papjuk. Nem messze egy másik faluban pedig 15 házban éltek felszabadított és letelepített magyar rabszolgák. Szerbiai egyházlátogatását Massarecchi a Belgrád melletti Végyszendrő (Smederevo) városában fejezte be. Massarecchi ezután igen részletesen leírta Belgrádot, ahol katolikus és protestáns magyarokkal egyaránt találkozott.⁹⁷ Belgrádból csónakon átment Zimonyba, majd bejárta a szerém-

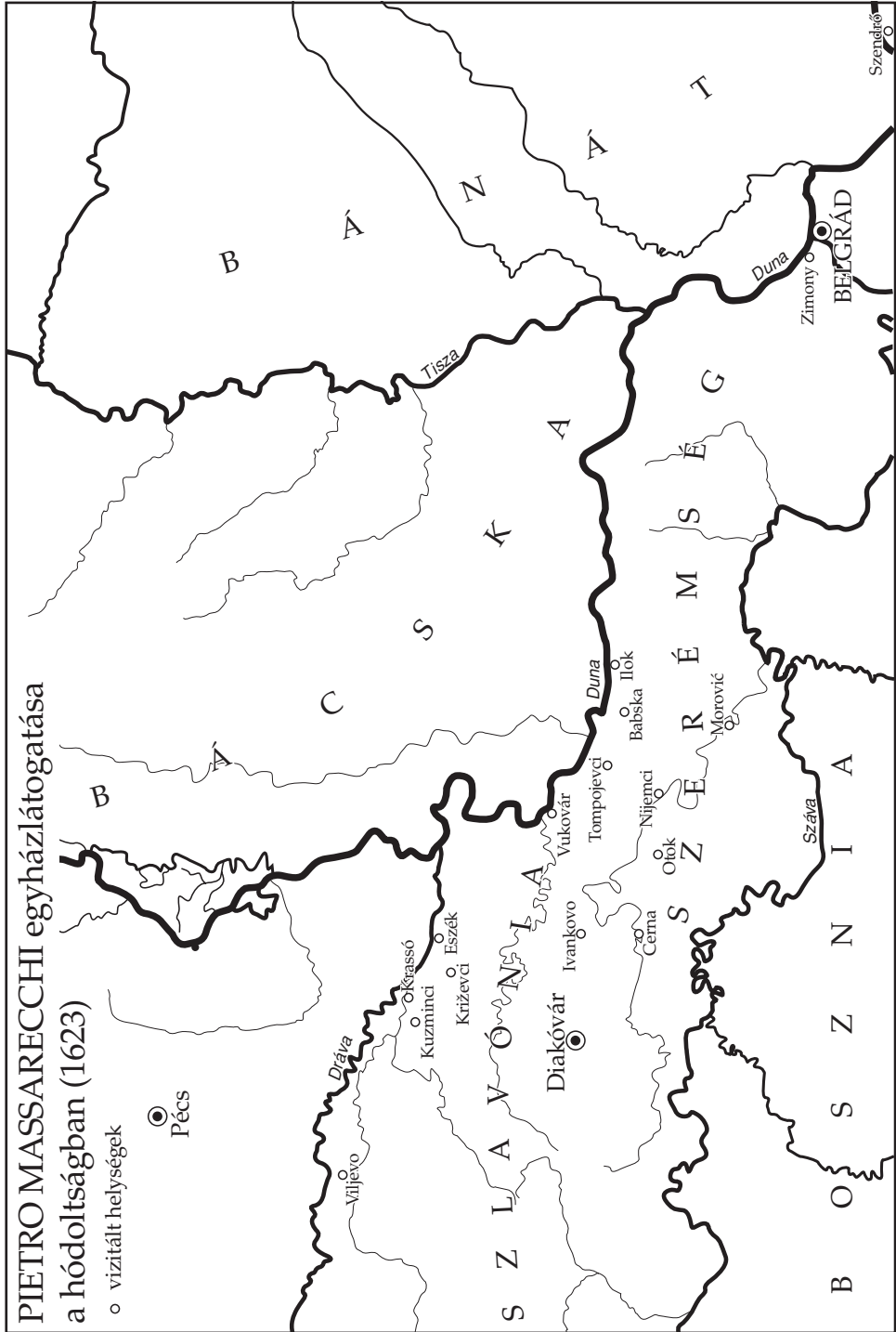
93 APF Istruzioni diverse (1623–1648) Fol. 48–53. (1623.), Uo. Fol. 192–195. (1633.) és Uo. Fol. 165–166.

94 Mivel Massarecchi korábban szerbiai vikárius volt, ezért bizonyára felhasználta az akkor szerzett ismereteit is. Igen jellemző, hogy amikor vizitációs körútra indult, Massarecchi azt írta a Kongregációnak, hogy Bulgária vizitálását befejezve, az ismerős Szerbia helyett Belgrádba megy, azért, hogy bejárja Magyarországot: először ugyanis a nehezebben vizitálható tartományokkal akart végezni. Az oszmán birodalom belsejéből érkezett vizitátor számára nem a Balkán, hanem éppenséggel Magyarország, a birodalom határvidéke tűnt veszélyes, nehéz terepnek. APF SOCG Vol. 262. Fol. 149.

95 1580–1581-ben a XIII. Gergely pápa által – Bonifacio di Ragusa észak-balkáni missziójával párhuzamosan – a déli Balkánra küldött pápai vizitátor, Pietro Cedulini nonai püspök is talált katolikus magyarokat Bulgária területén. Drinápolyban „vi sono christiani assai di linguaggio Ungaro et Bosnese”. Nišben, ahol négy évtizeddel később Massarecchi is magyarokkal találkozott, Cedulini egy 85 éves magyar katolikus papot talált, aki az esztergomi rituálé szerint misézett. („Il prete è di natione Ungaro di età di 85 anni, assai sufficiente e di buona fama, celebra i divini officii secondo il rito della chiesa Strigoniense in Ungheria”.) *Eusebius Fermezsin*: Acta Bulgariae ecclesiasticae. Zagrabiae, 1887. 1., 12–13.

96 Albániában – írta Massarecchi – alig vannak katolikus papok, és akik mégis akadnak, azok „olyan tudatlanok, hogy alig ismerik a teljes ábécét”, sőt a kívülről ide helyezett püspökök is valamennyien „idióták”. – Az albániai missziópüspök tisztére a vizitátor alighanem saját magát tartotta a legalkalmasabbnak. APF SC Dalmazia Miscellanea Vol. 3. Fol. 3.

97 Massarecchi beszámolt arról is, hogy a keleti missziókba induló domonkos hittérítők Belgrádon keresztül utaztak Ázsiába, szöveget továbbá a már említett Torelli „bácsi apátról” és igencsak kétes belgrádi működéséről is.

ségi plébániákat, mindenhol feljegyezte a hívek láthatóan becslésen alapuló, kerek számát, és a papok tanultságát.

Massarecchi tehát a Szerémségről igen részletes és adatokban gazdag leírást adott, ám a beszámolójából az is kiderül, hogy csak a magyarországi hódoltság déli peremét, a Belgrád környéki plébániákat vizitálta. A magyarországi török hódoltságban szerinte több mint 300 ezer katolikus élt – azt, hogy mire alapozta ezt a becslését, nem árulta el, csak szerényen hozzátette: már amennyire tudni lehet. (Ugyanennyire taksálta a boszniai katolikusok számát is.) Arról, hogy nem ismerte jól Magyarországot, nem is annyira a magyar falvokról adott leírása, mint inkább a vizitációja boszniai része tanúskodik.

Bár mind Boszniából, mint Magyarországból csak igen keveset látott, ez nem tartotta vissza a vizitátort attól, hogy nem kis önbizalommal részletesen összehasonlítsa a két országot. Magyarország és Bosznia, állapította meg Massarecchi, éppen az ellentétei egymásnak: Bosznia tele van hegyekkel (ebben teljesen igaza is volt), amelyek elgyönyörködtetik változatosságukkal a látogatót. Magyarország földje azonban lapos (tegyük hozzá, legalábbis Belgrád vidékén, amelyet Massarecchi valóban meglátogatott), és ez a hatalmas síkság a Balkán hegyeihez szokott vizitátort egy „kellemetlen” tengerre emlékeztette. Bosznia levegője egészséges, míg Magyarországé nagyon egészségtelen. Magyarországon ugyanis a folyókon kívül nincsenek élővizek, legfeljebb csak pocsolyák, míg Bosznia telis-tele van friss vizű forrásokkal. A boszniai folyók és patakok tiszta vize pisztrángokkal és egészséges húsú halakkal teli – Magyarország mocsarai és tavai azonban az egészségre ártalmas halaktól hemzsegnek. (Ha Massarecchi folytatta volna az egyházlátogatását észak felé és eljut a Balatonig, akkor bizonyára egészen másként látja hazánkat.) Bosznia tele van kellemes fenyőerdőkkel, míg Magyarországon hatalmas, áthatolhatatlan erdőségek vannak. A magyar lovak, folytatja Massarecchi nem éppen a magyarok iránti rokonszenvtől áthatott beszámolóját, csak arra jók, hogy szekereket húzzanak, míg a bosnyákok lovai jó lovasok alá való paripák.

Nehezen szabadulhatunk meg attól a benyomástól, hogy ezzel az igencsak ellenséges beszámolóval Massarecchi azt akarta megindokolni a bíborosok előtt, hogy miért is nem tett eleget a Magyarország vizitálásáról szóló parancsuknak – hiszen hogyan is lehetne elvárni, hogy bejárjon egy áthatolhatatlan rengetegekkel és ragályt kigőzölő mocsarakkal teli országot, ahol még a lovak is csapnivalóak?

A vizitátor nem kis bosszúságára a Szerémségben több helyen is nagy számú horvát kálvinistával, továbbá református lelkészekkel és iskolamesterekkel találkozott.⁹⁸ A török világban jártas albán pap erre is tudta a megoldást: meg kell vesztegetni a török földesurakat, hogy úzzék el a református lelkésze-

⁹⁸ *Ivan Škafar*: Gradivo za zgodovino Kalvinizma in luteranstva na ozemlju belmurskega in beksinskega arhidiakonata. *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 3. Miscellanea. Ljubljana, 1981. 81–165.

ket, javasolta Massarecchi. Ne sajnálja erre a pénzt a Hitterjesztés Szent Kongregációja, és törődjön ezzel a majdan ideküldendő missziópüspök is. Pietro Caticch prizreni-belgrádi püspök (1618–1622) is a törököket pénzzel megnyerve szerzett vissza a magyarországi hódoltságban három templomot a reformátusoktól, akik azonban a budai pasától sok pénzért mindháromat visszakapták. A püspöknek sajnos nem volt elég pénze, ezért a törökök végül mégis ellene ítélték, „mert a török, akár kormányzó [azaz bég], akár bíró [azaz kádi], akár bárki más, annak ad igazat, aki többet ad neki” – írta Massarecchi a balkáni élettapasztalatai alapján.⁹⁹

A Dráván túl, azaz a Dunántúlon, csak kevés katolikus él, annál több protestáns, írta a vizitátor. Massarecchi szeretett volna elmenni Pécsre, ide azonban nem jutott el, mert arrafelé a pestis dühöngött. Ezért a vizitátor csak halomás alapján számolt be Pécs környékének lakóiról. A Horvátországból való János pap, a cernai plébános, korábbi pécsi katolikus iskolamester volt az informátora, tőle értesült az itt működő licenziátusokról is.

Massarecchi a muszlim törökökkel együtt élő katolikusok közt dívó visszaéléseket is feljegyezte: Elítélően szólt a Szófiában élő raguzai katolikus kereskedőkről, akik rabszolgánokat váltottak ki, hogy azokkal paráználkodhassanak, vagy pedig bolgár ágyasokat tartottak, a török kádi teljes egyetértésével. Az egyik szerémségi faluban viszont a plébános tartott ágyast, emiatt a bosnyák ferencesek – teológiailag abszurd módon – érvénytelennek mondták a keresztiséget, amit kiszolgáltattott, és inkább újra megkeresztelték a helybeli gyermekeket.

Massarecchi az instrukcióiban feltett kérdésekre is megtalálta a választ: Boszniában a ferencesek valóban meggyóntatják és feloldozzák a török zsoldban harcoló katolikus katonákat is, panaszolta a vizitátor.¹⁰⁰ Ugyanitt a bosnyák ferencesek megkeresztelik a muszlim törökök gyerekeit is. A törökök babonából úgy tartják, hogy az ilyen gyerekek szerencsések lesznek és a háborúban mindig győznek, a betegségek és a rossz szellemek pedig nem gyötrik őket – a szerzetesek viszont úgy gondolják, hogy ha a megkeresztelt kisgyerek nem éri

99 Catichra: *Tóth István György*: Koszovóból vagy Mezopotámiából? Missziópüspökök a magyarországi török hódoltságban. *Történelmi Szemle* 1999. 279–329. A vizitátor útvonalának rekonstruálásához felhasználtam Engel Pál kéziratos helységnévtárát, ezt itt is megköszönöm.

100 A fokozatosan iszlamizálódó, török uralom alatt álló boszniaiak büszkén őrizték a magyarok felett aratott győzelmek mondai emlékét. A helyi szájhagyomány szerint egy iszlám hitre tért bosnyák vitéz a mohácsi csatában megölte Lajos magyar királyt (!). Ezután a szultán kérdésére, hogy mit kér jutalmul, azt felelte, hogy csak a szultán ígéretét, hogy ezentúl nem kell Konstantinápolyba mennie minden egyes timár-adományért. A duvnói Kopchich bég pedig „az öregek emlékezete szerint” Rákóczi fejedelmet (!) elevenen foglyul ejtette, mire jutalmul annyi földet kapott, amennyit egy nap alatt körbe tud lovagolni. A mohó bég azonban halálra lovagolta a paripáját. *Ivo Andrić*: The development of spiritual life in Bosnia under the influence of Turkish rule. Durham–London, 1990. 77. Bosznia iszlamizációjára: *Noël Malcolm*: Bosnia. A short history. London, 1994. 51–69.

meg a felnőttkort, amikor már tudatosan a muszlim vallást gyakorolná, akkor legalább keresztényként hal meg, és a mennybe jut.

A szerémségi falvakban az asszonyok füveket és selyemfonalat tesznek mise alatt az oltárra, amelyeket azután a nyavalyatörősek és ördögtől megszálottak viselnek, remélve, hogy így meggyógyulnak – inkább Agnus Dei-viasz-medálokat kellene osztogatni köztük, attól remélhetnék a gyógyulásukat, javasolta Massarecchi. Több helyen a törökök, ha nyitva találják a katolikus templomot, betelepszene, ott isznak és fecsegnek, és senki sem mer egy szót sem szólni nekik. A Dráva melletti falvak pedig nagyon ellenségesek az – ekkor egyébként már negyvenéves! – Gergely-naptárral szemben, mert itt reformátusok élnek.

Massarecchi azzal fejezte be Magyarország vizitálását, hogy nagy szükség lenne egy, a hódoltságban működő püspökre. A magyarországi hódoltsági katolikusoknak nincs rezideáló püspökük, mert az egri, pécsi, boszniai püspökök, és az általa tévesen püspöknek nevezett esztergomi érsek nem laknak a székhelyükön. Massarecchi csak igen rövid időt töltött magyar földön és a tájékozottságának korlátaira fényt vet, hogy a 17. században csak szerinte létező temesvári, székesfehérvári, titeli, szegedi és budai püspököket is megróttá, amiért nem éltek a hódoltsági hívek között, hanem inkább a császár udvarában laknak. Mivel a Belgrádban működő prizreni püspök, Pietro Catich nem sokkal a vizitáció előtt, útban Rómába meghalt, Massarecchi egy új, belgrádi székhelyű missziópüspök kinevezését javasolta, erre a tisztre az ekkor Rómában élő sebenicói dalmát kanonok, Giovanni Marnavich Tomko volt a jelöltje. A vizitátor szófiái püspöknek pedig a raguzai obszerváns ferences rendtartomány korábbi provinciálisát, a lateráni székesegyház horvát gyóntatójaként Rómában élő Alberto Rengjichet tartotta a legalkalmasabbnak.

A Hitterjesztés Szent Kongregációja, miután megkapta Massarecchi részletes vizitációját, valóban ennek alapján döntött a hódoltsági missziókról. Azt a bíborosok is jól látták, hogy a török tartományokban szükség van missziópüspökökre. Rengjichet azonban – akit korábban a Propaganda kardinálisai a szkopjei püspökségre jelöltek – nem Szófiába, hanem szendrői püspöki címmel Belgrádba küldték, minden bizonnyal abból a helyes megfontolásból, hogy a raguzai ferences támaszkodhat majd a belgrádi raguzai katolikus kereskedőkre.¹⁰¹ Szófiába egy bolgár obszerváns ferencset, Elia Marinit nevezték ki, ez is helyes döntésnek bizonyult. A belgrádi székhelyű missziópüspökségre javasolt tudós dalmát papot, a Rómában élő Giovanni Marnavich Tomkót azután II. Ferdinánd magyar király nevezte ki boszniai püspöknek, és ehhez megszerzte a pápai jóváhagyást is. Tomko azonban – aki a pálos kolostorok alapos vizitálásával igen fontos szerepet töltött be ennek a rendnek a reformjában – a ferences missziópüspökökkel ellentétben nem költözött a hódoltságba, hanem

101 APF Acta SC Vol. 3. Fol. 167v–168.

megmaradt „száműzött” püspöknek.¹⁰² Maga Massarecchi pedig, aki többször is célzott arra, hogy ő maga milyen alkalmas lenne albániai püspöknek, nem sokkal a vizitációja befejezését követően, 1624-ben Albánia szomszédságában a montenegrói Antivar (Bar) érseke lett, és 1631-től egyben a szendrői püspökség apostoli vikáriusaként belgrádi székhellyel a magyarországi hódoltság főpásztora.¹⁰³

Magyarország és a Kongregáció

A Hitterjesztés Szent Kongregációja a megalakulását követő években a három részre szakadt Magyarország mindhárom területével foglalkozott, de korántsem azonos intenzitással.

A hódoltság volt az a terület, amelyben a missziókra a legnagyobb szükség volt. Itt, ahol szinte alig volt katolikus pap, már néhány buzgó és jól felkészült misszionárius is nagy változásokat hozhatott. A hódoltságban a jezsuita rend már 1612 óta missziókat tartott fenn, Belgrádban, Pécsen és a Temesközben: Temesváron, majd Karánsebesen.¹⁰⁴ Igaz, a jezsuita missziók feletti hatékony irányítást a Propaganda sohasem tudta megszerezni. A jezsuita előjárók ugyan udvariasan tájékoztatták a Hitterjesztés Szent Kongregációja bíborosait, de csak a jezsuita generálisnak engedelmessé váltak. A jezsuita rend, bár a Kongregációt megalapító pápai bulla rájuk is vonatkozott, mindent elkövetett, hogy a misszióit – és ugyanígy, a római kollégiumait – továbbra is önállóan irányítsa, és ez a törekvése a továbbiakban nagyrészt sikerrel is járt.¹⁰⁵

A Hitterjesztés Szent Kongregációja nem sokkal a megalakulása után foglalkozott a magyarországi jezsuita missziókkal is: Muzio Vitelleschi jezsuita generális már 1622 májusában arról írt az ausztriai provinciálisnak, hogy a Hitterjesztés Szent Kongregációja – amelynek egyelőre még szokatlanul csengő nevét

102 APF Instruzioni diverse (1623–1648) Fol. 178.; *Galla Ferenc*: Marnavics Tomkó János boszniai püspök magyar vonatkozásai. Bp. 1940. 177–186.; *Uő*: A pálosrend reformálása a XVII. században. Regnum 1940–1941. 123–222.; *Tóth István György*: Bethlen Gábor mókás temetési menete. (Francisci András pálos szerzetes levele 1630-ból). Történelmi Szemle 1997. 119–131.; *Kisbán Emil*: A magyar pálosrend története. I. Bp. 1938. 211–214.

103 APF SOCG Vol. 148. Fol. 286–287., 292–300., 302., 304–305.

104 Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók I/1–2. Ed. Balázs Mihály et alii. Szeged, 1990. passim.; *Molnár Antal*: Jezuítai misszió Karánsebesen (1625–1642). Történelmi Szemle 1999. 127–156.; *Violeta Barbu*: Rezidentele Iezuite din prima jumătate secolului al XVII-lea in vestul Transilvaniei strategii misionare. Verbum (Bukarest) 1995–1996. 7. sz. 279–283.

105 Emiatt a jezsuita misszionáriusok, köztük a magyarországi és erdélyi hittérítők leveleit és jelentéseit jórészt nem a Hitterjesztés Szent Kongregációja levéltárában, hanem a jezsuita rend központi római irattárában helyezték el. Erdélyi és hódoltsági i. m. passim. A Hitterjesztés Szent Kongregációja és a jezsuita rend küzdelme a kollégiumok feletti ellenőrzésért: *Peter Schmidt*: Das Collegium Germanicum in Rom und die Germaniker. Tübingen, 1984. 26–27.; *Ralph Wilgen*: Propaganda is placed in charge of the Pontifical Colleges. In: Memoria rerum I/1. 483–506.

a rendfőnök inkább körülírta – arra kérte a jezsuita rendet, hogy három, a magyarországi hódoltságban, Pécs környékén fekvő faluba két-két, összesen tehát hat misszionáriust küldjön.¹⁰⁶ A jezsuita missziókra vonatkozó különleges pápai kiváltságok miatt azonban a magyarországi – és hasonlóképpen: a csehországi – jezsuita missziók fölött a Propaganda sohasem tudott olyan hatásos ellenőrzést gyakorolni, mint a többi szerzetesrend missziói felett. A Propaganda sokkal több sikerrel irányította a hódoltság déli részén térítő bosnyák ferencesek munkáját, bár ezek a misszionáriusok is „kettős kötésben” éltek, hiszen a rendi előjáróiknak is engedelmességgel tartoztak, és a kétféle „elvárás” gyakran ellentétes volt egymással.¹⁰⁷

Miután 1624-ben a Propaganda a bosnyák ferences Paolo Papichot a Bácskába küldte misszióba, 1626-ban megalakult az első olyan misszióállomás a magyarországi török hódoltságban, amely már valóban a Propaganda irányítása alatt állt: a későbbi marcianopolisi érsek és moldvai apostoli adminisztrátor, a bosnyák ferences szerzetes, Marco Bandini (Bandulaevich) vezetésével a temesközi Krassóváron kicsiny, de igen aktív ferences misszió kezdődött.¹⁰⁸

A magyarországi török hódoltság déli, Belgrádhhoz közeli területeiről a Propaganda bőséges információkkal rendelkezett. Ezt a vidéket vizitálta Pietro Massarecchi, erről számolt be nagyszámú leveleiben az 1625–1627 közt itt működő missziópüspök, Alberto Rengjich is.¹⁰⁹ Miután Rengjich elhagyta a hódoltságot, a vikáriusa, a már említett mohácsi plébános, Don Simone Matkovich is igen sűrűn írt Rómába. Ezenkívül az itt missziózó bosnyák ferencesek is elárasztották a beszámolóikkal a Propaganda bíborosait, mindezen levelek közül igen sokat a már említett, újonnan megtalált levéltári kötet rejtett.

Sokkal kevesebbet tudtak Rómában a hódoltság északabbi, jórészt nem délszláv, hanem magyar lakosságú, a Habsburg-birodalomhoz közeli területeiről. Míg Massarecchi a török birodalom belsejéből érkezett és a hódoltság legdélibb, Belgrádhhoz közeli részét vizitálta, addig a Hitterjesztés Szent Kongregációja a hódoltság és a királyi Magyarország peremvidékét egészen más irányból igyekezett felderíteni.

106 Erdélyi és hódoltsági i. m. II. 404.

107 *Julio García Marín*: De religiosorum regimine in missionibus. Synthesis historica ab initio Sacrae Congregationis de Propaganda Fide usque ad pontificatum Gregorii XVI. Commentarium 1984. 283–304., kül. 285–289.; *Amand Reuter*: De iuribus et officiis Sacrae Congregationis de Propaganda Fide noviter constitutae seu de indole eiusdem propria. In: Memoria rerum I/1. 112–145.

108 APF SOCG Vol. 57. Fol. 25–27., Vol. 72. Fol. 276–277.; *Tóth István György*: A missziós faházból az érseki trónra. (Marco Bandini bosnyák ferences misszionárius levelei a hódoltságról.) In: Zimányi Vera Emlékkönyv. Szerk. J. Újváry Zsuzsanna. Bp. 2001. (s. a.); *Uő*: Szent Ferenc i. m. 762–769.

109 APF Acta SC Vol. 4. Fol. 283.; *Tóth I. Gy.*: Raguzai misszionáriusok i. m. 314–334.; *Necrologium* i. m. 435–436.

Egy szicíliai ferences Komárom környékén

1627 áprilisában Carlo Caraffa bécsi nuncius felkérésére Filippo d’Alcara stájerországi konventuális ferences provinciális, és egyben a bécsi egyetem teológiai professzora a török hódoltság határára utazott. (A szicíliai származású ferences sok olasz társával együtt a szinte kiürült közép-európai rendtartományok feltámasztásához nyújtott segítséget.) Alcara Komáromba ment, ahol a hódoltsági katolikusok egyik leghatékonyabb pártfogója, a felnőtt fejjel rekatolizált Michael Adolf Althan gróf (1574–1636) támogatta a hittérítést, főként az itteni jezsuitákat. Althan gróf császári tábornok volt, és egyben a törökökkel folytatott béketárgyalások egyik vezető diplomatája, számos hadjáratban és követségben vett részt. 1625-ben *Militia Christiana* néven rövid életű lovagrendet is alapított, amelynek saját maga volt a főkapitánya.¹¹⁰ Alcara beszámolt a jezsuiták komáromi térítéseiről, és felmérte a környező falvak helyzetét is: a törököknek is, magyaroknak is adózó Komáromszentpéterfaluban a missziók hatására a lakosság többsége már ismét katolikus lett. Örsújfaluba a bőjt idején egy öregember a török hódoltság mélyéről, 40 mérföldről érkezett, és miután meggyónt, igazi csoda történt: ez a derék ember örömeben rögtön meghalt, örvendezett Filippo d’Alcara az ellenreformáció jellegzetes felfogásában afölött, hogy ez a hódoltsági öreg így biztosan a mennyországba jutott. Alcara azonban külön felhívta a figyelmet Seghim lakóira, akiknek nincs katolikus papjuk, ezért jó lenne, ha Pázmány plébánosról gondoskodna a számukra.

Alcara jelentésének sorsa jól példázza azt, hogy milyen lehetőségei és egyben milyen korlátai voltak a 17. század elején a missziók Róma központú irányításának.

Caraffa nuncius megküldte Alcara beszámolóját a Propagandának. A bíbrosok ezt a jelentést is igen komolyan vették és alaposan megvitatták.¹¹¹ A Propaganda elhatározta, hogy gondoskodik Seghim lakóiról. A kardinálisok azonban – bár a világ minden részére kiterjedő földrajzi tájékozottságuk gyakran joggal ejti ámulatba az ülések jegyzőkönyveinek olvasóit – csak a 17. századi földrajzi ismeretek alapján határozhattak. Míg a legtöbbször, térképeket és földrajzi munkákat is igénybe véve, jól tudták követni a különböző kontinenseken térítő misszionáriusok mozgását, a kevésbé ismert tájakról vitázva mégis többször estek tévedésbe. Darkó János még idézendő, Erdélyről szóló jelentésére pl. Francesco Ingoli, a Kongregáció titkára ráírta, hogy Ternáviában (azaz Nagyszombatban, amelynek Tyrnavia volt a latin neve) az illír, vagyis a horvát

110 APF SOCG Vol. 67. Fol. 306., 308., Vol. 70. Fol. 217/r–v. Althan az angyalok kilenc égi kara tiszteletére alapítványt tett Komáromban 33 katona, ugyanannyi özvegy, hajadon és fiú számára, akik mind vállalták, hogy évente kilencszer áldoznak. *Relationes* 41–45.; APF SOCG Vol. 67. Fol. 41.; *Deutsche Biographische Enzyklopädie*. 1. Hrsg. Walther Killy. Darmstadt, 1994. 100.

111 APF Acta SC Vol. 4. Fol. 280. (1627. aug. 28.)

nyelvet beszél, és ez a Ternavia Erdély egyik tartománya.¹¹² A bíborosok Seghimről sem tudták, vajon hol lehet, de azért felszólították Pázmányt, hogy küldjön ide egy plébánost, azért, hogy ott ezentúl ne a protestáns lelkészek kereszteljék meg a katolikusokat.¹¹³

Erre válaszul Pázmány a római ügyvivőjének, Camillo Cataneónak írt egy haragos levelet. A leveléből csak úgy süt a szemrehányás: nagyon örül, hogy a Kongregáció végre a törököktől elpusztított Magyarországgal is törődik, de bár csak hamarabb gondolt volna erre! Azt nem tudja, mondta Pázmány, hogy ki ez a – szemmel láthatólag illetéktelen betolakodónak tartott – stájerországi Filippo d’Alcara, de abban sem biztos, hogy Seghim vajon Szegedet jelenti, azt pedig végképpen nem tudja – írta a magyar egyház feje –, hogy Szeged a váci vagy a csanádi egyházmegyéhez tartozik-e (!). Annyit azonban biztosan állíthat, hogy Szegeden obszerváns ferences szerzetesek működnek, akik Szegedet, de emellett sok környékbeli falut is ellátnak, a törökök pedig mást, mint ferences papokat úgysem tűrnének meg. Egyébként pedig magában az esztergomi egyházmegyében is hatalmas a paphiány, ezért a Hitterjesztés Szent Kongregációja bíborosai inkább a papneveléssel, a szemináriumokkal, kollégiumokkal, és ezek költségeivel foglalkozzanak. Pázmány tehát ez alkalommal is azt hangsúlyozta: az iskolák szaporítása, a papnevelés fejlesztése fogják megoldani a hazai problémákat, a Rómából küldött, nyelveket nem tudó olasz misszionáriusok helyett inkább erre vár pénzt.¹¹⁴

Seghim kérdése tovább foglalkoztatta a bíborosokat, ezért újból írtak Alcarának, aki 1628 márciusában már Triesztből válaszolt: a környék kolostorait vizitálja, itt pedig nem tudja kideríteni, hogy Seghim vagy Seghin melyik egyházmegyében van Magyarországon. Caraffa nuncius parancsára Bécsben is érdeklődött, de ott sem tudták ezt pontosan, egyesek szerint az esztergomi, mások szerint a zágrábi vagy a győri egyházmegyéhez tartozik, mentegetődzött. Alcara megígérte, hogy tovább vizsgálódik, és ismét ír a nunciának.¹¹⁵

Ez a Seghim azonban nem Szeged volt, nem is – amire ezen egyházmegyék alapján még gondolhatnánk – Szigetvár. Alcara eredeti jelentéséből, amelyre Triesztben már szemmel láthatóan nem emlékezett, kitűnik, hogy komáromi

112 APF SOCG Vol. 219. Fol. 382. Vö. APF Acta SC Vol. 34. Fol. 254.; Relationes 312–357. Módfellett jellemző, hogy Beke Pál magyar jezsuita, erdélyi és moldvai misszionárius így kezdte 1644-ben a jelentését: Moldváról ír, ahonnan Tatárországba, amely pedig a kínai birodalommal határos, könnyen el lehet jutni. Archivum Romanum Societatis Iesu, Roma, Austria Vol. 20. Fol. 384.; Moldvai csángó-magyar okmánytár i. m. I. 270.; *Giovanni Pizzorusso-Matteo Sanfilippo*: La Santa Sede e la geografia del Nuovo Mondo. In: Genova, Colombo, il mare e l’emigrazione italiana nelle Americhe. (Atti del XXVI congresso geografico italiano). Ed. Claudio Cerreti. Roma, 1996. 607–618.

113 APF Acta SC Vol. 4. Fol. 299/v–300. Cong. 82. N° 19. (1627. okt. 9.)

114 *Hanuy F.*: i. m. I. 666–667. (1627. nov. 30.) Vö. *Tóth István György*: Kié Buda? Az esztergomi érsek és a belgrádi apostoli vikárius vitája a hódolt Budáról. In: R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv i. m. 251–257.

115 APF SOCG Vol. 147. Fol. 116. 121/v., Vol. 67. Fol. 87.

útja során Seghimben nem járt, „a törökhöz való túlságos közelsége és a portyák miatt”. Ez viszont sem a mélyen a török területen fekvő Szegedre, sem pedig Szigetvárra nem illik rá. Mivel ezt a helyet a Komárom környéki falvakkal együtt sorolta fel, a szomszédos Izsa, Kocs, Környe, Naszvad, Nagyigmánd rettentően eltorzult formában közölt nevei mellett, és az egész jelentése a komáromi tartózkodása alapján íródott, ezt a helyet a Komáromhoz és a hódoltságához egyaránt közeli Szenddel (ma: Szákszend) azonosíthatjuk.¹¹⁶ Ebből lett Segedunum, azaz Szeged, mire az ügy az esztergomi érsek, Pázmány asztalára került, azaz a bíborosok a Komárom megyei faluról szóló misszionárius-jelentés alapján leveleztek Pázmánnyal a szegedi ferencesekről.

A Propaganda és Pázmány közti levelezésből jól kitűnik, hogy magyar egyház feje számára a legfontosabb a papnevelés és az iskolaalapítás volt, de azért a figyelme fokozatosan a hódoltsági missziókra is kiterjedt. A Hitterjesztés Szent Kongregációjához a megalapítást követő években írt levelei elsősorban a Pázmáneum megalapításával, szemináriumok felállításával, a római Collegium Germanicum Hungaricumba küldendő diákokkal foglalkoztak, valamint azzal, hogy az elárvult szentgotthárdi ciszterci apátság és körmendi apácakolostor javait hogyan lehetne a jezsuita iskolák számára megszerezni.¹¹⁷

1627 januárjában azonban Pázmány már a hódoltságról is írt a Kongregációnak. A leveléből kiderült, hogy a Propaganda Alberto Rengjich szendrői püspök, a hódoltság missziós főpásztora felterjesztése nyomán fordult Pázmányhoz, és az érsek erre válaszolva informálta a Kongregáció prefektusát a Temesvár környéki misszióról. Igencsak jellemző a királyságbeli „hivatalos” hierarchia és a hódoltsági missziópüspökök nem éppen barátságos viszonyára, hogy Pázmány, a jezsuitából lett esztergomi érsek pontos információkkal rendelkezett arról, hogy a jezsuita generális az előző évben Bujtutl György jezsuita páttert a temesközi románok közé küldte misszióba, de a levelét azzal fejezte be, hogy azt viszont nem is tudja, hogy ki lehet ez a szendrői püspök. Marco Bandini bosnyák ferences ugyanott már működő krassóvári missziójáról sem szólt egy szót sem, nyilván nem is hallott róla.¹¹⁸

116 Caraffa nuncius húsz nappal Pázmány idézett levele előtt még maga is arról írt a Propaganda prefektusának, hogy „li cattolici de Seghin nelli confini di Comar in Ungheria” szenvednek paphiányban, ez azonban a későbbiekben már elkerülte mind Pázmány, mind pedig a Kongregáció figyelmét. APF SOCG Vol. 67. Fol. 90–91/v.; *Galla F.*: Pázmáneum i. m. 91. A korabeli helynevek torzulására a római forrásokban: *Helmut Goetz*: Zur Identifizierung von Worten, Orts- und Personennamen in Quellen des 16. Jh. Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken 1969. 293–312. számos elborzasztó közép-európai példával, különösen az erdélyi és magyarországi nevek okoztak sok félreértést: 303–306.

117 Acta SC Vol. 4. Fol. 2/r–v., 61., 78/v., 114/v., 124/v., 279/r–v., Vol. 6. Fol. 81/v.; APF SOCG Vol. 67. fol. 49–50/v., 56., Vol. 70. Fol. 2. + 5/v.; *Tóth István György*: Körmeny alapítása. A város alaprajza a 17. században. Századok 1979. 643–658.

118 *Hanuy F.*: i. m. I. 564–565.; APF Acta SC Vol. 4. Fol. 283. Cong. 80. N° 40. (1627. aug. 28.); *Fodor Pál*: A temesvári vilajet a török hódoltságban. In: In memoriam Barta Gábor. Szerk. Lengvári István. Pécs, 1996. 195–208.; *I. Gy. Tóth*: The introduction of the Gregorian calendar and the Turks. In: Kubinyi András Emlékkönyv. Szerk. Laszlovszky József. Bp. 2001.

Keresztesi Máté gyöngyösi plébános felméri a hódoltságot

Az esztergomi érsek – bár a papnevelés kérdését sokkal fontosabbnak tartotta – a hódoltsági katolikusokról sem felejtkezett meg, de nem olasz vagy raguzai misszionáriusokkal akart gondoskodni róluk. Pázmány ezért 1630-ban megbízta bizalmi emberét, Keresztesi Mátét a hódoltság vizitálásával. Keresztesi, a római Collegium Germanicum Hungaricum egykori növendéke, nyitrai kanonok és korábban nyitrai püspöki helynök volt (itt térítette meg Vörösmarti Mihályt), továbbá a török alatti legfontosabb magyar katolikus központ, Gyöngyös plébánosa. (Keresztesi Mátét Forgách Ferenc esztergomi érsek már 1612-ben Claudio Acquaviva jezsuita generális figyelmébe ajánlotta, a török hódoltsági jezsuita misszió melletti prelátusként, azaz missziópüspökként. Forgách azt javasolta, hogy V. Pál pápa adjon neki valamilyen „in partibus infidelium” püspöki címet és akkor püspökké szenteli. V. Pál pápa örömmel fogadta a javaslatot, de Keresztesi missziópüspöki kinevezésére mégsem került sor.)¹¹⁹

Keresztesi 1630 szeptemberében Gyöngyösről Szegeden át Belgrádra ment, hat hét alatt bejárta a hódoltság közepét, majd visszatért Gyöngyösre. Hatalmas paphíányt talált, írta Pázmánynak, sok helyen évente legfeljebb kétszer-háromszor látnak katolikus papot a hívek. Makóra nagy fáradtsággal szerzett egy öreg, de derék plébánost. A kálvinistáktól szorongatott kiskunhalasi hívek is papot kértek tőle, de Keresztesi nem tudott szerezni, ezért ide egy licenciátust küldött, azzal, hogy a szegedi ferencesek és a kecskeméti plébános is járjon ki Halasra, segítve a licenciátust. Kecskemétre – ahol a katolikus és református templom szomszédsága és az ezeket megkerülő körmenet miatt elszántan viszálykodott ez a két felekezet¹²⁰ – két papot is küldött, azzal azonban, hogy csak az egyikük maradjon a városban, a másik tízmérföldes körzetben járja a vidéket. A belgrádi katolikusokat pedig, az ottani raguzai és bosnyák közösséget, ádáz belső harcban találta, jelentette Keresztesi Pázmánynak.¹²¹

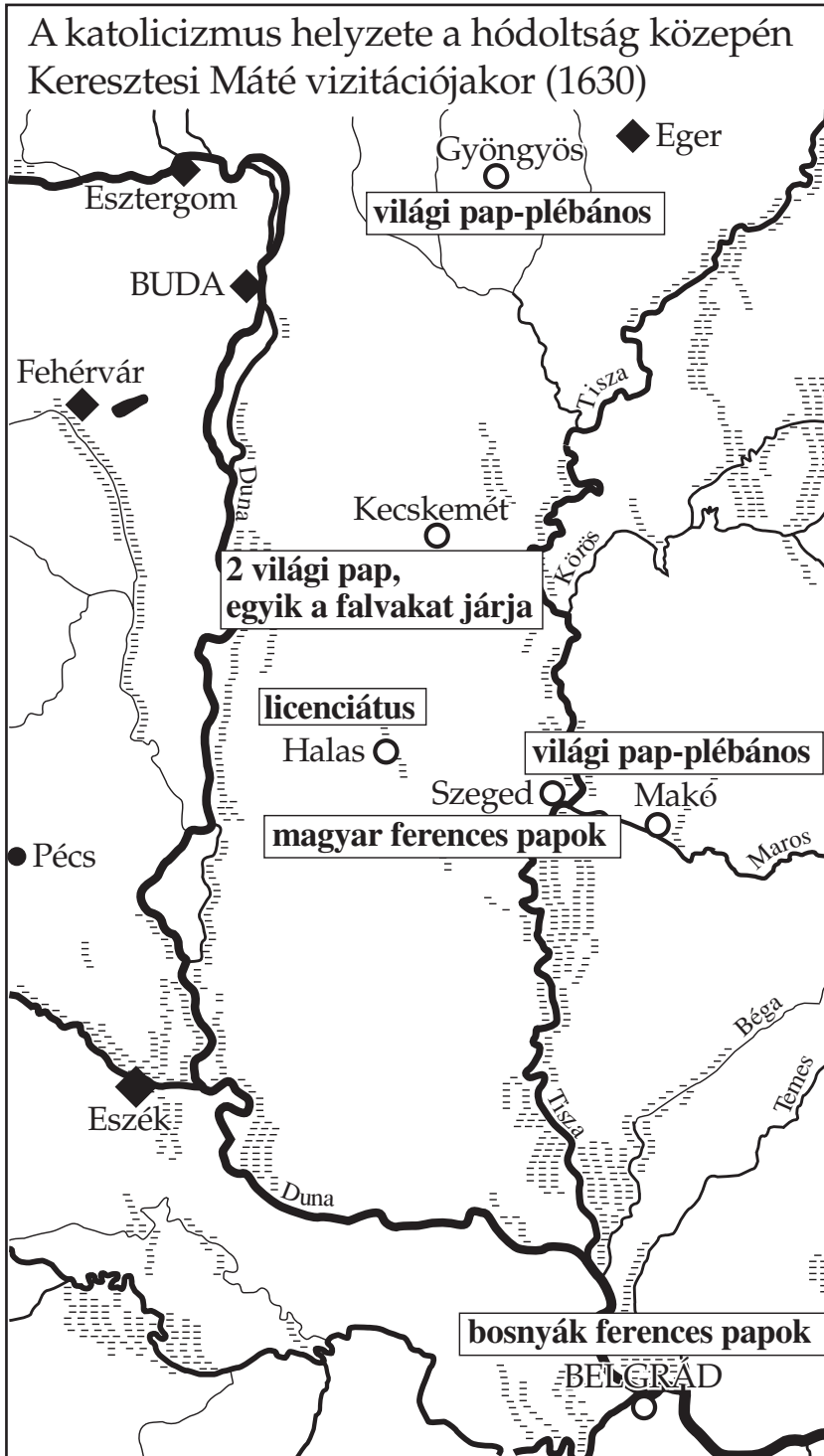
A hódoltsági egyházmegyék a királyi Magyarországon meghúzódó püspökei a további évtizedekben is törekedtek arra, hogy küldötteik és vikáriusaik útján befolyást gyakoroljanak a hódoltsági plébániákra, ezzel a pápa és a Propaganda előtt is igyekeztek igazolni, hogy valóban a főpásztorai a sosem látott egyházmegyéjüknek.

(s. a.); *Juhász Kálmán*: Műveltségi állapotok a Temesközben a török világban. Cluj, 1935. (Erdélyi Tudományos Füzetek 76.) 10–19.; *Uő*: Das Tschanad–Temesvarer Bistum während der Türkenherrschaft 1552–1699. Dülmen in Westfalen, 1938. 208–240.; *Lucian Periş*: Le missioni Gesuite in Transilvania e Moldavia nel Seicento. Cluj-Napoca, 1998. 93–119.

119 Erdélyi és hódoltsági i. m. I/1. 59–60., 79–80.; *Bitskey I.*: Hungáriából i. m. 244.; *Vagner József*: Adatok a nyitrai székes-káptalan történetéhez. Nyitra, 1896. 175.; Vörösmarti Mihály kálvinista prédikátor megtérése históriája. S. a. r. Jankovics József–Nyerges Judit. Bp. 1992. 22.

120 *Szakály Ferenc*: Templom és hitélet a 17. századi váci egyházmegyében. In: R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv i. m. 223–231.

121 Erre ld. APF SC Dalmazia Miscellanea Vol. 3. Fol. 110., 113., 119., 126.; APF Acta SC Vol. 4. Fol. 317–318/v., Vol. 6. Fol. 3/v., 30/v–31.; APF SOCG Vol. 72. Fol. 240.

Az elárvult csíksomlyói kolostor új lakói

Erdélyből a megalapítást követő években szinte kizárólag csak a csíksomlyói kolostor sorsa foglalkoztatta a Propagandát. Pázmány Péter és a magyarországi püspökök már 1622-ben készített feljegyzésükben felhívták a Propaganda fi-gyelmét arra, hogy az erdélyi katolicizmus utolsó végvára, a csíksomlyói ferences kolostor szinte teljesen kiürült, mert a szerzetesek lassan mind kihaltak belőle. Arra kérték tehát a bíborosokat, hogy hassanak oda: a ferences rendfő-nök mihamarabb küldjön ide szerzeteseket. Francesco Ingoli, a Hitterjesztés Szent Kongregációja titkára fel is szólította erre a rendfőnököt, de nem ért el eredményt.¹²² Két évvel később Pázmány ismét sürgette ezt a Kongregációnál, mondván, hogy a kérése ellenére senkit sem küldtek, most már viszont az összes ottani miséspap szerzetes meghalt, egyedül egy igencsak öreg laikus testvér őrzi Csíksomlyót. Az utolsó csíksomlyói felszentelt ferencset, Váradi Gáspárt nem sokkal korábban valóban világi papok temették el, mert már nem volt szerzetespap Csíksomlyón.¹²³

A kolostor patrónusai, az erdélyi katolikus nemesek, és legfőképpen Petki István csíki kapitány, attól féltek, hogy a kiürült épületet és a hozzá tartozó – az obszerváns ferences rendben igencsak szokatlan, de itt szükséges – ingatlanokat a környék földesurai „szekularizálják”, az ingóságokat pedig a lakosok elhordják.¹²⁴ (A feljegyzések tanúsága szerint a környékbeliek valóban sok min-dent széjjelhordtak a kolostorból, a boroshordóktól a barátok szemüvegéig ma-gukhoz véve a mozdítható tárgyakat. Ezért később a nemesurak éjjel-nappal őriztették a kolostort, és a könyveket, miseruhákat a sekrestyébe zárták, hogy legalább azok ne vesszenek el, mint a többi ingóság.)¹²⁵ Azért tehát, hogy a csíksomlyói kolostor ne álljon teljesen üresen, az erdélyi katolikus urak 1624-ben a havasalföldi Türgovište kolostorából hívtak ide egy krétai görög származású ferences misszionáriust.

Fra Nicolò azonban nem is obszerváns ferences, hanem Szent Ferenc rend-jének konkurens ágából származó konventuális volt, aki minden bizonnyal a konstantinápolyi központú balkáni konventuális ferences missziókkal került Havasalföldre. Mivel a rendi krónika mint Querinus Miklóst említi, joggal téte-lezhetjük fel, hogy a szintén krétai görög származású, Konstantinápolyból Moldvába jött ferences misszionárius, Bernardino Quirini († 1604) argeși-bákói püspök rokona, valószínűleg az unokatestvére lehetett. Ez a görög ferences 1626-ig maradt itt, őrizve a kolostort és felszerelését. 1626-ban azután, amikor

122 APF Lettere Volgari Vol. 2. Fol. 28/r–v. (1622. okt. 22.)

123 *Hanuy F.*: i. m. I. 408–409. Pázmány Csíksomlyóra és a Székelyföldre később is odafigyelt: Harminckilenc kiadatlan Pázmány-levél. Kiad. Dr. Galla Ferenc. Vác, 1936. 114.

124 APF SOCG Vol. 82. Fol. 215/r–v. + 220/v., Somlyai Miklós ferences 1639. ápr. 19-én Csík-somlyón kelt levele Stefano a Salina erdélyi misszióprefektusnak.

125 Magyar Ferences Levéltár, Budapest, Stefanita rendtartomány iratai, 1. doboz, Inquisitionales litterae circa dilapidationem bonorum conventus. 1624. Vö. Uo. 1631. ápr. 8.

megérkeztek a szalvatoriánus provinciából küldött szerzetesek, a krétai barát visszatért Havasalföldre. Előtte 1625-ben azonban átadta a kolostora, Tîrgovişte Csíksomlyón őrzött ingóságait Andrea Bogoslavichnak, a kalandos sorsú dalmát ferences misszionáriusnak (akit a fülében és a ruháján hordott rózsák miatt a hívek csak „rózsás barátnak” hívtak), aki ekkor – igencsak kétes jogcímek alapján – argeşi püspöknek és rendi biztosnak tartotta magát.¹²⁶

A Propaganda nem tudta elérni, hogy obszerváns ferenceseket küldjenek Csíksomlyóra, ezért kapucinus szerzetesekkel akarta benépesíteni a kolostort. VIII. Orbán pápa bátyja, a Kongregáció egyik legtekintélyesebb bíborosa, az idősebb Antonio Barberini, nemcsak kapucinus szerzetes, de egyben a kapucinus rend kardinális-protektora is volt, a bíborosok nyilván ezért is pártfogolták ezt az ötletet. Másrészt ezekben az években az osztrák kapucinus rendtartomány olasz és német szerzetesei Valeriano Magni, az olasz származású provinciálisuk vezetésével igen sikeresen misszióztak Csehországban, és Magni rendkívül jó kapcsolatban volt Francesco Ingolival, a Hitterjesztés Szent Kongregációja titkárával.¹²⁷ A ferences rend már le is mondott Csíksomlyó kolostoráról a kapucinusok javára, de végül az osztrák kapucinus provincia mégis úgy találta, hogy éppen elég feladatuk akadt a Fehérhegy utáni katolikus restaurációban a közeli Csehországban, ezért nem vállalták a távoli és bizonytalan erdélyi missziót.¹²⁸

Pázmány ezenkívül azt is joggal írta Caraffa nunciushoz, hogy a környék lakossága, amely a ferencesekhez szokott, nem fogadta volna szívesen a sohasem látott kapucinusokat. Az erőviszonyok ismeretében azonban ennél sokkal fontosabb volt, hogy a kolostor patrónusai, az erdélyi katolikus urak aligha örültek volna az idegen kapucinusoknak.¹²⁹ Míg az elárvult, pusztuló kolostorról szóló hírek nem serkentették erdélyi misszióba a magyarországi ferenceseket, akik húsz évig egy szerzetest sem küldtek ide, sőt a rendi káptalanokon

126 APF SOCG Vol. 82. Fol. 215/r-v. + 220/v. Andrea Bogoslavichra: Acta SC Vol. 4. Fol. 163/v.; Moldvai csángó-magyar okmánytár i. m. I-II. 30-31., 41., 159-162., 170., 344., 371., 374-375.

127 Bernard Dompnier: Les missions des Capucins et leur empreinte sur la réforme catholique en France. Revue d'Histoire d'Église de France 1984. 127-147., kül. 128-133.

128 APF SOCG Vol. 67. Fol. 177/r-v.; Hyazinth Frey: Die Beziehungen der Kapuziner zu Ungarn bis zur Gründung des ersten Klosters (1595-1674). Bp. 1949. 52-59.; Eberhard Kusin: Innerer und ausserer Aufbau der Kapuzinerprovinz im Erzherzogtume Österreich unter und ob der Enns (1600-1630). Collectanea Franciscana 1970. 272-287.; Marie Elizabeth Ducreux: La mission et le rôle des missionnaires dans les pays tchèques au XVIIe siècle. In: Transmettre la foi: XVIe-XXe siècles. 1. Paris, 1984. (Actes du 109e Congrès national des sociétés savantes) 31-46.; Bernard Dompnier: La predicazione di missione dei cappuccini nel XVII secolo: temi e metodi. In: La predicazione cappuccina nel Seicento. Ed. Gabriele Ingegneri. Roma, 1997. 223-247.; Olivier Châline: Frontières religieuses: La Bohème après la Montagne Blanche. In: Frontiers of Faith. Religious Exchange and the Construction of Religious Identities 1400-1750. Ed. Eszter Andor-István György Tóth. Bp. 2001. (Cultural Exchange in Europe, 1400-1750. 1.) 55-65.

129 APF Acta SC Vol. 4. Fol. 172/v. Melchior a Pobladura: Historia generalis ordinis fratrum minorum Capucinatorum. 1619-1761. I/2. Romae, 1948. 23.; Hanuy F.: i. m. I. 556-557.

meg sem említették Csíksomlyót, az a lehetőség, hogy a még a reformált obszervánsoknál is sokkal szigorúbb szabályzatú kapucinus „konkurencia” foglalja el a csíksomlyói kolostort, most egyszeriben megtette a hatását: 1626-ban Pázmány sürgetésére – és útiköltségével – a magyarországi szalvatoriánus rendtartomány előjárói magyar ferenceseket küldtek a provinciájukhoz tartozó elárvelt kolostorba. Először a helybeli, székely származású, frissen felszentelt Csíkszeredai Márton érkezett ide, majd Váradi János addigi provinciális vezetésével egy miséspap, Nemsői Dániel, és két laikus, Bonaventura és László. A két laikus testvér botránnyaira, kocszmázására még egy évtizeddel később is sokat sejtetően célozhattak a ferencesek, hamar vissza is küldték őket a provinciájukba. 1628-ban idejött a szintén székelyföldi Somlyai Miklós is, aki később 1640-ig a csíksomlyói kolostor gvárdiánja volt, és azután Csíksomlyón is ölték meg a tatárok 1661-ben. Somlyai a következő években három társával: Váradi Jánossal, Váradi Andrással és Csíkszeredai Mártonnal szolgálta a székely katolikusokat. A Propaganda fellépésének – igaz, közvetett – hatására tehát Csíksomlyó ismét benépesült, és a továbbiakban az erdélyi katolicizmus legfontosabb központja lett.¹³⁰

A ferencesek mellett világi pap öltözékében térített néhány jezsuita misszionárius is Erdélyben: így Szini István Gyulafehérváron, Móri István Kolozsmonoron missziózott. A viszonylag toleráns, és főként a Habsburgokkal jó, sőt rokoni kapcsolatokra törekvő Bethlen Gábor fejedelem megtűrte őket. A jezsuita missziókra azonban a Propagandának Erdélyben sem volt közvetlen hatása, hanem ezt is maga a jezsuita generális irányította.¹³¹

A Hitterjesztés Szent Kongregációja nem rendelkezett elegendő információval Erdélyről és a katolikus Székelyföldről, ezért 1629-ben és 1630-ban egy-egy Rómában tanuló, előkelő székely nemesi családból származó papnövendéktől, Nagyajtai Darkó Jánostól és a bosnyák ferencesek temesközi missziójában szerzetesnek beöltözött Kun Szeráfintól kért tájékoztatást.¹³² Ezek a feljegyzések jól tükrözik, hogy azokat a két diák Rómában, Erdélytől távol, emlékezetből és ezért több pontatlansággal írta meg. Nagyajtai Darkót a Kongregáció még 1629-ben apostoli misszionáriusként Erdélybe küldte, ő azonban inkább a biztonságosabb királyi Magyarországot választotta. A továbbiakban katolikus arisztokraták udvari papjaként, majd Jászón az oda menekült egri káptalan kanonokjaként élt. A Kongregációt azonban a leveleiben igyekezett

130 *Karácsonyi János*: Szent Ferenc rendjének története Magyarországon. II. Bp. 1924. 413–438.; *Boros Fortunát*: Az erdélyi ferencrendiek. Cluj-Kolozsvár, 1927. 64–92. Vö. *Galla Ferenc*: A csíksomlyói ferencrendi kolostor viszontagságai Bethlen Gábor idején. In: A gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet évkönyve. IV. Bp. 1934. 283–302.; *Boros Fortunát*: A csíksomlyói harminckét confrater. Cluj-Kolozsvár, 1923. 31–39.

131 *L. Peris*: i. m. 74–78., 125–136.; *Catalogus personarum et officiorum provinciae Austriae S. I.* II. Ed. Ladislaus Lukács. Romae, 1982. 300., 311–312., 338.; Erdélyi és hódoltsági i. m. I/1–2. passim.

132 Kun Szeráfinra: *Tóth I. Gy.*: Szent Ferenc i. m. 762–769., 795.

meggyőzni arról, hogy így is sokakat megtérített, és a törökök veszedelmes községében élt, tehát igazi misszionáriusként dolgozott.¹³³

Bethlen Gábor halála után hatalmi harcok dúltak Erdélyben, ráadásul Bethlen Gábor fiatal özvegye és egyben utóda, Brandenburgi Katalin – a szertője, Csáky István hatására – titokban katolizált. Ez a radikálisan megváltozott politikai helyzet lehetővé tette, hogy 1630-ban a bosnyák ferencesek temesközi missziójából idejöjjen négy boszniai barát, hogy missziót kezdjen Erdélyben. Közülük kettő¹³⁴ hamar visszafordult, de a másik két ferences, Stefano a Salina és Stefano a Lopara, életük végéig a fejedelemségben térítettek – ez a misszió már a Propaganda szoros felügyelete alatt működött.¹³⁵

A királyi Magyarország katolikus uralkodó alá tartozó terület volt, ahol legalábbis elvben működtek a székhelyükön élő megyéspüspökök – ezért a Propaganda missziói a három országrész közül itt kezdődtek meg utoljára. A Propaganda itteni első missziója tulajdonképpen Erdélyben indult, csak a változó politikai helyzetben az országhatárok átléptek rajta: 1629 októberében a korábban Lengyelországban és Moldvában missziózó Vincenzo Pinieri da Montefiascone olasz konventuális ferences Zemplén megyébe érkezett, amely ekkor a nikolsburgi békében átengedett többi vármegyével együtt Bethlen Gábor országához tartozott. Pár héttel később azonban Bethlen meghalt, és a hét vármegye visszakerült a királyi Magyarországhoz, így az olasz ferencesek is immár a Habsburg-országrészben folytatták a missziójukat.¹³⁶ Pinieri és misszionárius társai a közeli Lengyelországból átjött lengyel konventuális ferenceseknek még a Propaganda megalapítása előtt beindított sztropkói missziójához csatlakoztak.¹³⁷ Pinieri társai közül ketten meghaltak, ő maga pedig 1632-ben betegen visszatért Itáliába,¹³⁸ de a Hitterjesztés Szent Kongregációja hamarosan újabb

133 APF SOCG Vol. 219. Fol. 381–384/v., Vol. 70. Fol. 160., 262. Vol. 79. Fol. 207–208/v., Vol. 70. Fol. 160., 262., Vol. 77. Fol. 209., Vol. 269. Fol. 56., 110–119/v.

134 Elia da Posega és Mariano da Saraevo ferencesek.

135 *Relationes* 295–297.; Fekete könyv. Az erdélyi ferences kuztódia története. Szerk. Madas Edit. Szeged, 1991. 40–43.; *Boros Fortunát*: A protestáns fejedelmek kora. In: Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene. Dicsőszentmárton, 1925. 61–82.; *Tóth István György*: Az első székelyföldi katolikus népszámlálás. (Szalainai István bosnyák ferences jelentése 1638-ból). *Történelmi Szemle* 1998. 61–85.; *Lukács István*: Dramatizált kaj-horvát Mária-siralom Erdélyből. Bp. 2000. 167–175.

136 APF Acta Vol. 6. Fol. 278/v., 280.; *Relationes* 57–78.

137 *Archivum generale ordinis fratrum minorum conventualium, Convento Santi Apostoli, Roma, prov. Hungaria XXX. 1. B., Polonia S/XXIII/A–1. C., D., E.*; *Relationes* 46–50.; *Franciscus Monay*: De provincia Hungarica ordinis fratrum minorum conventualium memoriae historicae. Romae, 1953. 12–19.; *Eva Kowalská*: Kláštorý františkánov na Slovensku a národnostný problém v 17.–18. storocí. *Slovenský národopis* 1993. 304–312.; *Kamil Kantak*: Francisczkanie Polscy. II. Kraków, 1938. 148–150. Pinieri összefoglaló jelentése: APF SOCG Vol. 219. Fol. 437–444. Kiadása: *István György Tóth*: Un missionario italiano in Ungheria ai tempi dei turchi. In: *Annuario. Studi e documenti italo-ungheresi. Accademia d’Ungheria in Roma*. Ed. József Pál. Roma, 1997. 201–218.

138 APF SOCG Vol. 58. Fol. 55–57., 87–94.

olasz konventuális ferenceseket küldött a Felvidékre. Kis létszámú, de igen aktív missziójuk a következő két évtizedben rendkívül érdekes jelentésekkel tájékoztatta a Kongregációt a királyi Magyarország katolikusairól.¹³⁹

Összegzés

A Hitterjesztés Szent Kongregációja és Magyarország összeköttetéseit 1631-ig figyelemmel kísérve, megvonhatjuk Róma és a magyarországi missziók kapcsolatának mérlegét a Propaganda megalapítása utáni első évtizedben. Az új misszióközpont a missziók hatékony irányításával és nem utolsósorban a korábbiaknál nagyságrendekkel nagyobb anyagi támogatásával igen sokat tett a magyarországi katolikus megújulásért. A három részre szakadt Magyarországon a Propaganda hatása a török hódoltságban volt a legnagyobb, ahol a paphiány szinte kétségbeejtő és a hívek helyzete már-már reménytelen volt. Itt már néhány, a Propaganda által felügyelt és pénzelt, buzgó és képzett hittérítő is fordulatot hozhatott, sőt szinte csodát tehetett, így Don Simone Matkovich világi plébános Mohács vidékén, Paolo Papich bosnyák ferences Bácskában, a szintén boszniai Marco Bandini a társaival pedig a Temesközben térített a Hitterjesztés Szent Kongregációja irányítása alatt.

Erdélyben a Propaganda által 1630-ban odaküldött ferencesek szintén „élesztői” lettek a katolikus felekezet megújulásának – az azonban, hogy a Propaganda csak az Erdély összes nemzete számára idegen bosnyákok közül tudott misszionáriusokat küldeni, megvetette az alapjait a boszniai és a magyar ferencesek majdnem négy évtizedes háborúságának. A királyi Magyarországon, ahol voltak püspökök és – bár korántsem elegendő számban – plébánosok is, néhány misszionárius megjelenése nem hozhatott akkora fordulatot, mint a pasák földjén. A misszionáriusok azonban a Habsburg-ország részben is fontosak voltak, mert – abban az időben, amikor a hatékony papképzés még igencsak akadozott Magyarországon – a művelt olasz hittérítők emelték a katolikus egyház presztízsét, és közvetlen kapcsolatot teremtettek a vidéki kúriák, mezővárosok és a korabeli világ kulturális fővárosa, Róma között.¹⁴⁰

A Kongregáció bíborosainak kezdeti határtalan lelkesedése, hogy néhány jól felkészült, művelt és tetterre kész misszionárius alapvető fordulatot hozhat a katolikus felekezet számára, a világ más tájaihoz hasonlóan, Magyarországon sem igazolódott be. A Propaganda által irányított katolikus missziók sorsa azonban így is a 17. századi Magyarország egyház- és művelődéstörténetének legfontosabb fejezetei közé tartozik.

139 APF Acta SC Vol. 8. Fol. 148/v., APF SOCG Vol. 58. Fol. 87–88., 94. Vö. *Laurentius Brancatus: Status religionis Franciscanae minorum conventualium. Romae, 1682.* 9., 50., 63., 65., 73.; *Tóth István György: Galántáról Japánba. Olasz misszionáriusok a 17. századi Magyarországon. Századok 2001.* (s. a.)

140 *Gérard Labrot: L'image de Rome. Une arme pour la Contre-Réforme. 1534–1677.* Seyssel, 1987. 91–149.

ISTVÁN GYÖRGY TÓTH

HUNGARY AND THE FOUNDATION OF THE HOLY CONGREGATION FOR
THE PROPAGATION OF FAITH (1622)

On 6 January 1622 Pope Gregory XV founded the Holy Congregation for the Propagation of Faith. The Congregation directed Catholic missions around the world and played an important role in Hungarian history. The study presents events leading up to the foundation of the Congregation as well as its relations with Hungary, a country that had been divided into three parts.

Until now research on the early relations between the Holy Congregation for the Propagation of Faith and Hungary has been very difficult owing to the absence of the Holy Congregation's first volume of Hungary-related writings. This massive volume disappeared without trace in the seventeenth century. Nobody even knew of its existence, but recently the author managed to find it.

Through effective management of the missions and the provision of considerable financial assistance, the new co-ordinating body for missions did a great deal for Catholic renewal in Hungary. In Hungary the effect of the Holy Congregation for the Propagation of Faith was greatest in the Turkish zone, where priests were scarce and where local Catholics had given up all hope. Here, several keen and trained missionaries, supported and supervised by the Holy Congregation for the Propagation of Faith, could achieve a turn-around or almost a miracle. Under the direction of the Holy Congregation for the Propagation of Faith, the Bosnian Franciscan Paolo Papich converted in the region of Bačka, while the Bosnian Marco Bandini and his companions were active in the Timisoara region.

In Transylvania, the Franciscans sent by the Holy Congregation in 1630 became the catalysts of Catholic renewal. Still, the arrival of Bosnian missionaries alien to each of the ethnic groups living in Transylvania, gave rise to almost four decades of struggle between Bosnian and Hungarian Franciscans. In Royal (Habsburg) Hungary—where there were both bishops and priests, even if the latter were insufficient in number—the arrival of just a few missionaries could not produce the same effect as in the Turkish zone. Nonetheless, here too, the missionaries played an important role. The training of priests was ineffective in Hungary at the time, and thus the well-educated missionaries from Italy helped to raise the prestige of the Church and establish direct contact between the world's cultural capital, Rome, and the provincial manor-houses and country towns of Hungary.

As elsewhere in the world, the initial unlimited enthusiasm of the cardinals the Holy Congregation for the Propagation of Faith for the ability of several well-prepared, educated and active missionaries to bring real change to the Catholic Church, did not become a reality in Hungary. Even so, the fate of the Catholic missions directed by the Holy Congregation for the Propagation of Faith represents an important chapter in the ecclesiastical and cultural history of seventeenth-century Hungary.